

OVER TAAL

- 03** Interview
Ludo Permentier: Taal is er voor de mensen, niet omgekeerd - Bruno Comer
- 06** Taalwerk
Een nieuw woordenboek voor België en Nederland: het Algemeen Nederlands Woordenboek - Lut Colman
- 09** Taalkronkels
Van Klein Duitsland naar het Texas van Vlaanderen - Albert Oosterhof
- 10** Idioom & Co
De onzin van 'zin-gevende' koppeltekens - Bert Cappelle
- 12** Broodje taal
Aspergensoep en rodenkool met korteletten - Karen De Loenen
- 14** Interview
Rint Sybesma: het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde. Maar toch ook weer niet. - Claudia Ruigendijk
- 17** Taalwerk
Hoe Nederlandse kinderen verba en nomina leren onderscheiden - Marian Erkelens
- 20** Dossier
Over navelstrengkijkerij, het schotelwater van de geest en het maken van hout met pijlen. De taal van Herman De Croo - Hugo Brouckaert
- 23** Te boek
Uitroepenwoordenboek - Filip Devos
Etymologisch woordenboek van het Nederlands - Filip Devos
Blauwe maandagen - Filip Devos
- 27** Column
De spreekwoordelijke druppel - Hugo Brouckaert
- 28** Quiz over taal
Test uw kennis van het Nederlands - Natalie Hulsen

Tijdschrift over taal,
tekst en communicatie

Jaargang 49, nr. 1, januari-februari 2010

Interview

Ludo Permentier: Taal is er voor de mensen, niet omgekeerd

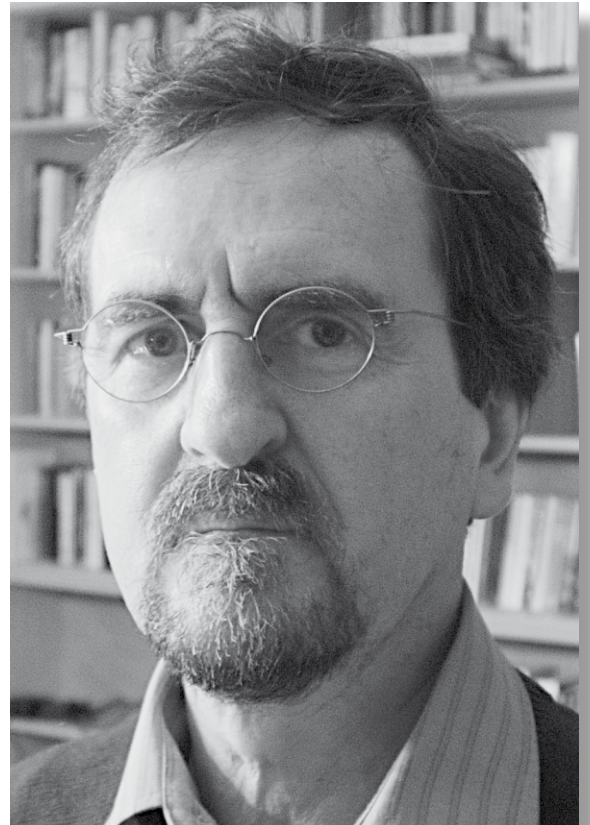
BRUNO COMER

'Thuis heb ik een muur vol boeken over taal. Als ik daartegenover sta, voel ik me een klein ventje', zegt Ludo Permentier, die jarenlang taaljournalist was bij De Standaard. 'Daarom heet de taalcolumndie ik elke maandag schrijf in de krant Woorden weten alles. Niet ik weet alles. Ik kan me hooguit verwonderen over taal.' Destijds ging onze gesprekspartner Germaanse filologie studeren omwille van de literatuur. Maar zijn belangstelling verschoof naar de taal zelf. Nu werkt hij bij de Nederlandse Taalunie en leert hij studenten journalistiek aan de Universiteit Gent hoe ze met taal hun lezers kunnen boeien.

Arm Vlaanderen?

Hoe met taal om te gaan werd zijn passie, waarbij zijn aandacht vooral ging naar de manier waarop je een tekst opbouwt. In oktober publiceerde *De Standaard* een vijfdelige bijlage over taal die van zijn hand is (zie kaderstukje). Niet toevallig komen de technische gedeelten over de spelling en de 'struikelstenen' pas in de laatste twee deeltjes aan bod. Belangrijker voor Permentier is de manier waarop je een brief, een mail of een artikel structureert. Hoe je de aandacht van de lezer vast krijgt en weet te behouden. 'Spelling is het minst boeiende van wat er aan een taal te beleven is.'

En hij is zeker niet de enige die daaraan de voorrang geeft. Een Nederlandse hoogleraar, Jan Renkema, zocht naar een methode om snel de kwaliteit van een tekst te evalueren. Hij stelde een matrix op. Aan de bovenkant drie criteria: congruentie (de tekst moet in staat

zijn iets over te brengen), consistentie (de onderlinge samenhang) en correctheid (alles aan de tekst moet juist zijn). Aan de andere kant zijn er vijf lagen in de tekst: genre, inhoud, structuur, formulering en vormgeving. Dat schema levert in totaal vijftien vakjes op. Het vakje linksboven is het belangrijkste en dat is dus de keuze van het genre. Het minst belangrijke is het vakje rechts-onder en daar gaat het over een correcte vormgeving en spelling.

Ludo Permentier gaat grotendeels akkoord met de gedachtegang van Renkema. 'Maar misschien onderschat hij het aspect spelling. Een lelijke fout kan een tekst helemaal om zeep helpen, doordat ze zo'n invloed op de goede wil van de lezer heeft. Maak eens een dt-fout. Je lezers zullen er veel sneller op reageren dan op

een slecht gestructureerde tekst. Sommigen denken meteen dat je een domkop bent, en als ze toch bezig zijn, dat de hele krant niet deugt. En de klacht eindigt dan met “Arm Vlaanderen”.’ Die aandacht voor spelling is historisch te verklaren. Jarenlang lag de norm voor wat goed Nederlands was in het Noorden. Dat betekent dat Vlamingen het Nederlands als een vreemde taal hebben geleerd, in een omgeving die vooral dialect sprak. Ze leerden dus hun taal uit boekjes. Vandaar die grote belangstelling voor regels. Die houding verklaart waarschijnlijk de flinke prestaties van de Vlamingen in dicteewedstrijden. En het is waarschijnlijk geen toeval dat ook onze Franstalige landgenoten goede punten halen in de Franse dictees. Ook zij kregen met een taal te maken waarvan de maatstaf in de Parijse salons te vinden was.

‘Ik denk dat we door die periode van opkijken naar het Noorden heen moesten omdat er geen alternatief was, gezien de Vlaamse achterstand’, zegt Ludo. ‘Maar de laatste tien à vijftien jaar is er een kentering gekomen. Er is nu een standaardtaal in Vlaanderen. Ik beweer niet dat die in elk café te horen is. Dat is ook niet nodig, want daar dient een standaardtaal niet voor. Wel bijvoorbeeld voor het publieke forum. Radio- en televisiejournalisten spreken erg mooi Nederlands. Onze kranten zijn goed geschreven. Vlamingen hoeven zich nergens voor te schamen. Daardoor kunnen we het ons permitteren om niet langer het ‘correcte’ Nederlands als een doel op zich te zien, maar wel de gebruiksmogelijkheden van een taal. Een slogan van de Nederlandse Taalunie is: *de taalgebruiker centraal*. Dat betekent wel iets. De taal is er voor de mensen en niet omgekeerd. Natuurlijk kan een werkmiddel pas goed functioneren als je regels respecteert. Maar dat sluit niet uit dat er variëteiten bestaan in de manier waarop het middel toegepast wordt. Die bestaan ook elders. Kijk maar naar het Oostenrijks-Duits en het Zwitsers-Duits. Die verschillen kunnen een rijkdom van de taal vormen. Of zijn ‘Vlaamse’ uitdrukkingen als *uit de lucht vallen* of een *dovemansgesprek* niet kleurrijk? Nederlanders hebben alleen maar een omschrijving voor ons *vluchtmisdrijf*. Denk je dat er daar iemand wakker van ligt dat dit woord uit het Frans komt (*délit de fuite*)? Als dat een gemakkelijk bruikbare term is die de communicatie bevordert, dan is die waardevol. De oorsprong ervan doet er niet toe.’

Permentier pleit hoegenaamd niet voor een scheiding tussen het Noorden en het Zuiden, maar wel voor meer assertiviteit. De rol van de taalkundigen is vast te stellen hoe de taal evolueert en de normen te beschrijven. Dus veel meer ‘zo is het’, dan ‘zo moet het’. Nederlanders gebruiken zelden een taalkundig argument, maar stellen gewoon ‘zo zou ik dat niet zeggen’. Die milde politiek heeft

het voordeel dat je meer mensen warm kunt maken voor taal. Wie te veel normeert, verliest zijn aanhang. En wat doe je met regels die de taalgebruikers toch niet respecteren?

Taal is natuurlijk ook een cultuurproduct dat we moeten koesteren. De beste manier om haar te beschermen is de mensen van hun taal te doen houden en daarvoor heb je een product nodig dat niet op rigide regels berust, maar op een zo breed mogelijke consensus.

Is het gevolg van die redenering niet dat de VRT interviews met ondertitels uitzendt omdat Vlamingen uit een andere streek de geïnterviewde nauwelijks nog verstaan? Ludo Permentier relateert het fenomeen. In veel gevallen is de ingreep van de televisie overdreven. De VRT heeft op zijn Taaldag bekendgemaakt dat er alleen nog ondertiteld wordt als het werkelijk om onverstaaenbaar dialect gaat. ‘Dikwijls spreken de acteurs gewoon onduidelijk’, zegt Permentier. ‘Weet je dat er Nederlanders zijn die naar de politiere Baantjer kijken op de VRT? Dan zijn ze ten minste zeker dat ze de acteurs in hun natuurlijk, maar niet altijd verstaanbaar gebabbel zullen verstaan.’

Lingua franca

Dat enthousiasme voor de taal is ook het beste verweermiddel tegen de opmars van het Engels. ‘Mensen die het over hun *kids* hebben, houden niet van het Nederlands. Je kunt zo iets alleen tegenhouden door de mensen weer meer respect voor hun eigen taal bij te brengen. Dwangmaatregelen hebben geen zin, want die schieten toch hun doel voorbij’, stelt Permentier.

Op een aantal vlakken heeft het Engels het Nederlands verdrongen, net zoals andere talen. Dat is onbetwistbaar zo. Maar het komt zelden voor dat het Engels echt Nederlandse woorden verdringt. En het is goed dat er een ‘lingua franca’ bestaat, zoals het Latijn in de middeleeuwen. Wie kan er nu iets tegen hebben dat dokters uit alle hoeken van de wereld elkaar vlugger begrijpen omdat ze in het Engels met elkaar kunnen communiceren? Niemand is er gebaat bij dat wetenschappelijke artikels talloze keren vertaald moeten worden met alle vergissingen die daarmee gepaard gaan. We moeten ons wel hoeden voor overdrijvingen. Er bestaan nu al scripties over Nederlandse dialectologie in het Engels! Die zijn gewoonweg niet leesbaar. Daar moet reactie tegen komen en ik ga ervan uit dat het gezond verstand vroeg of laat wint.

De fierheid over de eigen taal moet vooral in het onderwijs aangeweekt worden. Een enthousiaste leraar Nederlands kan wonderen doen. ‘Zo is dat bij mij begonnen. Hoewel ik zelf niet weet waarom de taalmicrobe mij in mijn humanioratijd wel gevat heeft en andere leerlingen niet’, nuanceert hij.

Hoe dan ook is het belangrijk dat een leraar Nederlands creatief kan zijn en zich niet te veel laat leiden door wat anderen bedacht hebben, wat nu nog dikwijls het geval is. Hij moet zijn leerlingen vooral veel vrije teksten laten schrijven, die ook werkelijk door een doelgroep gelezen worden. Dat is de beste manier om met taal vertrouwd te raken. Redigeren doet je over taal nadenken. En dat doet Ludo Permentier al zijn hele loopbaan.

Vlamingen hoeven zich nergens voor te schamen.

Leven en werk

Ludo Permentier (Bornem, 1950) was leraar aan het Erasmuscollege in Schaarbeek voor hij bij *Het Nieuwsblad/De Standaard* in dienst trad als cultuurredacteur. Hij ontpopte zich als spellingspecialist en bereidde zijn collega's voor op de overgang naar de eenheidsspelling in 1995. *De Standaard der Spelling* was het eerste leesbare overzicht van die spellinghervorming. Zo werd hij de taalbewaker-opleider van de redactie. Het *Stijlboek*, dat hij in 1997 samen met Ludo Van Den Eynden schreef, krijgt nu nog altijd grote waardering. In de inleiding leggen de auteurs er de nadruk op dat hun boek het resultaat is van een groeiproces dat de redactie decennialang kenmerkte. Talloze journalisten en eindredacteurs hebben iedere dag aan hun taal en stijl gesleuteld. ‘Aan dit boek is vijf en zeventig jaar gewerkt’, schrijven zij. Dit standpunt illustreert de stelling uit het interview: taal evolueert voortdurend. De taal van Brusselmans is de taal van Streuvels niet. De regelgeving kan enkel volgen.

In 2001 ging Permentier deeltijds voor Van Dale Lexicografie werken. Hij adviseerde er de redactie, vooral op het gebied van het taalgebruik in België.

Vandaag geeft hij praktijklessen aan studenten journalistiek van de universiteit van Gent en werkt hij als projectleider bij de Nederlandse Taalunie, een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse, Vlaamse en Surinaamse overheid rond de Neder-

landse taal. Daarvoor trekt hij tweemaal per week naar Den Haag. Is het toeval dat het thema van de Nederlandse Taalunie voor 2009 ‘Taalvariatie’ was? ‘Nederlands in geuren en kleuren’ luidt de ondertitel. Verder is Permentier ook de auteur van de Leidraad bij het Groene Boekje, uitgave 2005.

Ludo Permentier woont in Hoegaarden, is getrouwd en heeft vier kinderen.

Redigeren doet je over taal nadenken.

Taaltips

We grasduinden in de vijfdelige taalbijdrage van Ludo Permentier in *De Standaard* en selecteerden enkele tips:

- Op zoek naar een goede laatste zin, een ‘uitsmijter’? Verwijs naar de toekomst. Bijvoorbeeld: ‘De uitspraak volgt op het einde van de week.’
- Het onderschrift bij een foto moet te begrijpen zijn door iemand die de hoofdtekst niet leest. Het mag wel vragen oproepen die de lezer ertoe aanzetten het artikel te lezen. Met andere woorden: genoeg informatie, maar niet te veel.
- Maak ook zakelijke teksten verteerbaar: de mens moet het grammaticale onderwerp zijn van de zin en niet de instelling of het voorwerp. Vergelijk bijvoorbeeld volgende zinnen: ‘Van 12 tot 20 november vindt in het cultureel centrum de jaarlijkse tentoonstelling van de kunstacademie plaats.’ Met: ‘De studenten van de kunstacademie tonen hun werk van 12 tot 20 november in het cultureel centrum.’
- Identificeer elke persoon of elke instelling waarover ook maar de geringste twijfel bestaat. Dus niet: ‘Yves Leterme staat voluit achter Jose Manuel Barroso.’ Maar: ‘Minister van Buitenlandse Zaken Yves Leterme (CD&V) staat voluit achter Jose Manuel Barroso, die nog eens vijf jaar de Europese Commissie mag voorzitten.’
- Zorg ervoor dat de ene zin logisch uit de andere voortvloeit en druk het juiste verband uit. Vermijd bijvoorbeeld een tegenstelling te suggereren die er geen is. Vergelijk: ‘Ik geloof dat je gelogen hebt, maar dat dat niet voor de eerste keer is.’ En: ‘Ik geloof dat je gelogen hebt, en niet voor de eerste keer.’

Een nieuw woordenboek voor België en Nederland: het Algemeen Nederlands Woordenboek

LUT COLMAN

Aan het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden maakt een Nederlands-Vlaamse redactie een nieuw woordenboek dat het hedendaagse Standaardnederlands of Algemeen Nederlands in België en Nederland beschrijft: het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW). Tot nu toe gingen woordenboekschrijvers altijd uit van het Nederlands uit Nederland als dé norm. Wat typisch Belgisch was, keurde men af, liet men buiten beschouwing of nam men op met een label dat aangaf dat het om een afwijking ging van het Nederlands in Nederland. Het ANW wil dat anders doen: het Belgische en het Nederlandse Nederlands zijn evenwaardige variëteiten van het Nederlands en in een algemeen woordenboek horen zij dan ook een gelijkwaardige behandeling te krijgen.

Even voorstellen: het ANW

Het ANW is een elektronisch woordenboek dat door iedereen gratis op het internet te raadplegen zal zijn. Het is een wetenschappelijk woordenboek dat gebaseerd is op een corpus van ruim 100 miljoen woorden dat speciaal voor het project is bijeengebracht. Dat corpus is een verzameling teksten in het hedendaags Nederlands uit Nederland en België en bevat o.a. krantenmateriaal, literaire teksten, neologismen en teksten uit een groot aantal samenlevingsdomeinen, zoals sport, politiek, wetenschap en kunst. Het woordenboek beschrijft het Nederlands vanaf de jaren zeventig en sluit daarmee aan op de einddatum 1976 van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), dat in 2001 aan het Instituut voor Nederlandse Lexicologie werd voltooid. De redactie van het ANW beoogt een breed publiek, variërend van scholieren, studenten, taalliefhebbers en puzzelaars tot professionele taalkundigen.

Van meet af aan is het project digitaal opgezet en een meer systematische bewerking moet ertoe leiden dat de woordenboekgebruiker meer zoekmogelijkheden heeft

en betere zoekresultaten krijgt dan in een traditioneel woordenboek of de onlineversies daarvan. Zo kan de gebruiker niet alleen de betekenis van het woord *imker* opzoeken, maar hij kan nu ook opzoeken 'hoe iemand heet die bijen houdt'. Ook de combinatiemogelijkheden en vaste verbindingen van woorden worden systematischer bewerkt. In het artikel *bier* vinden we *blond bier*, *bruin bier*, *donker bier*, *alcoholvrij bier*, *zwaar bier*, en we vinden dat bier *gist*, dat we het kunnen *bestellen*, *brouwen*, *tappen* en *schenken* en dat we het *rijkelijk* kunnen *laten vloeien*. Wie de nieuwe zoekmogelijkheden van het ANW wil bekijken, kan nu de demoversie raadplegen die eind 2009 is verschenen en die ruim 900 woordenboekartikelen bevat: <http://anw.inl.nl>.

Standaardnederlands of Algemeen Nederlands

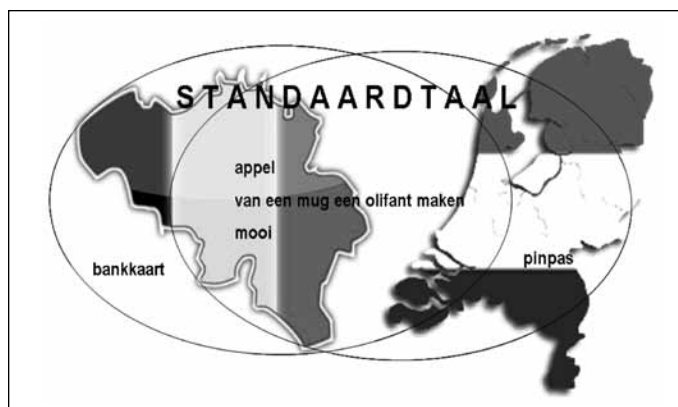
Het ANW had net zo goed WNS kunnen heten: Woordenboek van de Nederlandse Standaardtaal. Die naam is ooit ook voorgesteld, maar de redactie heeft er uiteindelijk niet voor gekozen en dat heeft zo zijn redenen.

De taaladviesdienst van de Nederlandse Taalunie omschrijft Standaardnederlands als 'het Nederlands dat algemeen bruikbaar is in het publieke domein, d.w.z. in alle belangrijke sectoren van het openbare leven, zoals het bestuur, de administratie, de rechtspraak, het onderwijs en de media. Anders uitgedrukt: de Nederlandse standaardtaal is het Nederlands dat algemeen bruikbaar is in contacten met mensen buiten de eigen vertrouwde omgeving (in zogenaamde secundaire relaties).'¹

Het eerste deel van deze definitie lijkt meer op een definitie van 'formeel of verzorgd Standaardnederlands'. We gebruiken echter dagelijks informele woorden en uitdrukkingen die we niet zo gauw in het publieke domein zullen gebruiken, maar die toch tot de standaardtaal behoren, hetzij in het hele taalgebied, hetzij in Nederland of België: *brol*, *buitenvliegen*, *chinezen*,

comazuipen, ervanonder muizen, bakkie, hufier, makkie... Vooral als men met het publieke domein ‘media’ bedoelt ‘de taal van het journaal, Nova of Terzake’, klopt de definitie niet, want alle informele taal valt daarbuiten. Rekken we het mediadomein dan maar wat op met de taal uit soaps, shows, spelletjes en realityseries, dan klopt het evenmin, want dan zou de taal uit de soap *Thuis* ook standaardtaal zijn. En dat brengt ons bij het tweede deel van de definitie. Er is nogal wat Nederlands dat perfect bruikbaar is in contacten met mensen buiten de eigen vertrouwde omgeving, maar dat de meesten onder ons toch niet als Standaardnederlands zouden kwalificeren: de zogenaamde tussentaal in België en het zogenaamde Poldernederlands in Nederland. In de paragrafen volgend op de definitie, brengt de taaladviesdienst dan ook de nodige nuancerings aan: binnen de standaardtaal is er variatie en ‘dé standaardtaal als een objectief gegeven vaststaande norm’ bestaat dus niet.

Omdat de term ‘Standaardnederlands’ nogal normatief klinkt, maar dé norm eigenlijk niet bestaat, verkiest het ANW de term ‘Algemeen Nederlands’ boven ‘Standaardnederlands’. Immers, het ANW is ook niet van plan om alleen de taal uit het publieke domein te beschrijven. Maar ook de term ‘algemeen’ kan op verschillende manieren worden uitgelegd. Sommigen definiëren ‘Algemeen Nederlands’ als ‘de doorsnede van de twee nationale variëteiten’, of de doorsnede van wat standaard is in Nederland en in België.² Dat impliceert dat *tosti*, *wethouder* en *pinpas* geen Algemeen Nederlands zijn, en dat die woorden bijgevolg eigenlijk niet in het Algemeen Nederlands Woordenboek thuishoren. Dat is natuurlijk moeilijk uit te leggen, en het ANW wil uiteraard niet alleen de gemeenschappelijke doorsnede van beide nationale taalvariëteiten beschrijven. In een model van een standaardtaal met evenwaardige nationale variëteiten, moet ‘algemeen’ dan iets anders betekenen, namelijk: gedeeld door alle of de meeste taalgebruikers in het hele taalgebied, of door alle of de meeste taalgebruikers in een van beide taalgebieden. Met andere woorden: wat algemeen is in België is Algemeen Nederlands, wat algemeen is in Nederland is Algemeen Nederlands, en wat algemeen is in beide taalgebieden is ook Algemeen Nederlands. Algemeen Nederlands is niet de doorsnede van de twee nationale variëteiten, het is veeleer de som van de variëteiten. In een vroeger nummer van dit blad zegt professor De Caluwe ook best met deze ruimere invulling van het begrip te kunnen leven. ‘Algemeen’ betekent voor het ANW niets meer dan: niet gebonden aan een bepaalde regio, een bepaalde groep personen of een bepaald vakgebied. ‘Niet gebonden aan een bepaalde regio’ betekent dat stadsdialekten en streek-talen buiten beschouwing gelaten worden. Dus taal die beperkt is tot bijvoorbeeld Amsterdam, Oost-Vlaanderen of Groningen. Nederlandstalig België en Nederland zijn niet op te vatten als regio’s, maar als grotere taalgebieden met een eigen identiteit, als gevolg van een eigen historisch-maatschappelijke, bestuurlijke en culturele ontwikkeling.

Standaardtaal of AN: ‘over de grenzen van de doorsnede heen’.

De verscheidenheid in de eenheid in de lexicografische traditie: het Belgische Nederlands als getoleerde afwijking

Als beide taalvariëteiten van het Nederlands gelijkwaardig zijn, dan zou dit ook tot uiting moeten komen in de Nederlandse woordenboeken. Tot op heden was dat niet het geval. De *Grote Van Dale* beweert in de jongste edities het model van de nationale varianten te hanteren voor de beschrijving van de relatie tussen het Nederlands in Nederland en het Nederlands in België (Geeraerts 2000: 22). *Van Dale* doet dat naar eigen zeggen door Belgische woorden en uitdrukkingen te labelen en door de interne gelaagdheid binnen het Belgisch Nederlands – variërend van dialect tot het meest verzorgde Nederlands in België – te beschrijven met additionele labels. Niet alle Belgische woorden worden gelabeld. Bij zogenaamde ‘referentiële belgicismen’ blijkt het Belgische karakter uit de definitie van het woord. Referentiële belgicismen zijn woorden waarbij het Belgische karakter van het woord iets te maken heeft met het Belgische karakter van de zaak, de referent (Geeraerts 2000: 20). Het zijn woorden voor officiële instellingen, functies, organisaties, of culinaire begrippen. Voorbeelden zijn *schepen*, *doopsuiker*, *nieuwjaarsbrief* en *rijkswacht*. De definitie van *schepen* luidt ‘lid van het dagelijks bestuur van een Belgische gemeente’. *Doopsuiker* wordt gedefinieerd als ‘suikergoed dat in België bij de geboorte van een kind aan vrienden en kennissen ten geschenke wordt aangeboden’.

Typisch Nederlandse woorden en uitdrukkingen als *flappentap*, *pinnen*, *tosti*, *hartstikke leuk*, *tig*, *wethouder*, en *beschuit met muisjes* worden niet gelabeld. En uit de definities van ‘referentiële neerlandismen’ als *wethouder* en *beschuit met muisjes* blijkt ook niet dat het om Nederlandse lexicalementen gaat.

In een dergelijke labelpraktijk gaat men dus uit van het Nederlandse Nederlands als defaultwaarde. Deze eenzijdige benadering met het Nederlands van Nederland als defaultwaarde is niet meer

te rechtvaardigen in een woordenboek dat de Nederlandse standaardtaal in België én Nederland wil beschrijven. Dat vinden ook De Caluwe, veel Vlaamse en sommige Nederlandse taalgebruikers. Ook *Van Dale* zelf zegt niet blind en doof te zijn voor de sentimenten van de taalgebruikers. Zo belooft hoofdredacteur Ruud Hendrickx in *Over taal* (2009, nr. 4) een Vlaamsere Van Dale voor de toekomst.

De verscheidenheid in de eenheid in het ANW: beide ‘afwijkingen’ gelijkwaardig

Het Nederlandse Nederlands is evengoed een afwijking te noemen: het wijkt soms af van wat algemeen Nederlands is in België. Met een nieuwe manier van labelen wil het ANW recht doen aan beide standaardvariëteiten: niet alleen wat Belgisch is, maar ook wat typisch is voor het Nederlands in Nederland moet als zodanig gelabeld worden. Daarvoor gebruikt het ANW de volgende methode:

Geen label: wat in beide taalgebieden algemeen is, dus wat gemeenschappelijk is.

Label ‘*Belgisch Nederlands*’ of ‘*vooral Belgisch Nederlands*’: wat uitsluitend, typisch, of vooral Belgisch Nederlands is.

Label ‘*Nederlands Nederlands*’ of ‘*vooral Nederlands Nederlands*’: wat uitsluitend, typisch, of vooral Nederlands Nederlands is.

Het label hoeft niet altijd voor het hele woord te gelden, maar kan ook alleen gelden voor een bepaalde betekenis of verbinding of voor een bepaalde uitspraak. Een paar voorbeelden³:

Belgisch Nederlands: *bissen*, *brokken* (in de verbinding ‘iets in de pap te brokken hebben’), *brol*, *kapoen* (deugniet), *duts* (kluns), *pluimen* (kaalplukken), *titelen* (koppen), *zona* (gordelroos).

Voor België: *coiffeur*, *depanneren*, *gemeubeld*, *geut*, *sprankel*, *splitten* (uit elkaar gaan), *teerling*.
Nederlands Nederlands: *DigiD*, *hut* (in ‘hutje en mutje’), *knijp* (in de knijp zitten), *dorpsmanager*, *fietsnietje*, *leerplichtambtenaar*, *prachtwijk*.

Voor Nederland: *comazuipen*, *contribuant*, *eigenheimer*, *spijkerpak*, *reltoerist*, *vrachttram*.

Bij de toekenning van de labels in het woordenboek komen nog een aantal problemen voor en daarom zal ook de ANW-redactie de nieuwe labelpraktijk goed moeten evalueren. De mentaliteit of neiging om het Nederlandse Nederlands als norm te hanteren, is soms nog onbewust aanwezig. Vaak is de lexicograaf zich helemaal niet bewust van het feit dat een woord, betekenis of verbinding in het andere taalgebied niet algemeen is. Het is natuurlijk geen kwaad

opzet, maar het is wel wenselijk dat de lexicograaf alerter wordt op die zaken en dat hij het eigen taalgebruik kritisch bekijkt.

Soms lijkt men de labels ‘vooral Belgisch Nederlands’ of ‘vooral Nederlands Nederlands’ te kiezen uit vrees om al te stellige beweringen te uiten. Zo kreeg *prachtwijk* (in de betekenis ‘Vogelaarwijk’) eerst het label ‘vooral Nederlands Nederlands’. Tot nu toe zijn de Vogelaarwijken de grens nog niet overgegaan. Natuurlijk is het wel zo dat Belgen erover schrijven in de pers, maar dat betekent niet noodzakelijk dat het woord in België ook gangbaar is. Erg dramatisch is het niet als er ergens ‘Nederlands Nederlands’ staat waar er ‘vooral Nederlands Nederlands’ had moeten staan, of andersom. De taalvariëteit is in ieder geval aangegeven en in een interactief woordenboek kan ook de woordenboekgebruiker vergissingen en fouten signaleren. Als suggestie stel ik voor om in ieder geval ‘Belgisch Nederlands’ en ‘Nederlands Nederlands’ te reserveren voor die gevallen die in het andere taalgebied alleen bekend zijn uit persbronnen, of uit teksten van taalbeschuwend aard.

Ondanks het feit dat de labelpraktijk nog wat fijner afgesteld kan worden, kunnen we wel al stellen dat de twee standaardvariëteiten met de nieuwe manier van labelen beter tot hun recht zullen komen. Goed nieuws is dat na het ANW ook de commerciële lexicografie tot dat inzicht is gekomen. Zo heeft Van Dale aangekondigd met een nieuw woordenboek te komen dat de taalvariëteiten gelijkwaardig behandelt. Bij uitgeverij Spectrum is trouwens zeer recent een *Handwoordenboek Nederlands* verschenen dat aandacht heeft voor Belgisch en Nederlands Nederlands.⁴ Het komt dus helemaal goed tussen België en Nederland, althans op lexicografisch gebied.

Noten

1. www.taaladvies.net
2. Bijvoorbeeld De Caluwe in een discussie op Taalschrift: <http://taalschrift.org/discussie/001516.html>.
3. Niet alle voorbeelden zitten in de demo.
4. www.prismawoordenboeken.nl

Literatuur

- Colman, L. (2009), De verscheidenheid in de eenheid: het Belgische en Nederlandse Nederlands in het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW). In: Egbert Beijk e.a. (red.) *Fons verborum: feestbundel voor prof. dr. A.M.F.J. (Fons) Moerdijk*. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, blz.131-141.
- Geeraerts, D. (2000), Honderd jaar Belgisch in Van Dale. In: *Nederlands van Nu*, 48, blz. 19-23.

Taalkronkels

Van Klein Duitsland naar het Texas van Vlaanderen

ALBERT OOSTERHOF

Hoger onderwijs in het Engels is op het Europese continent een normale zaak geworden. Dat is de belangrijkste conclusie van recente rapporten over het aanbod van Engelstalige programma's in het hoger onderwijs. Nederland is echter de onbetwiste 'leading country', al is het de vraag of het terecht is om zulke positieve etiketten te plakken op de verregaande verengelsing van het onderwijs. Overigens maakt iedere regio opvallende keuzes in het onderwijsbeleid; in Vlaanderen (of tenminste aan sommige universiteiten) is men bijvoorbeeld in een paar jaar tijd doorgeschoten bij het tellen van zogenoemde a1-publicaties.

Als we het even hebben over het gebruik van het Engels als onderwijstaal aan onze universiteiten, dan zijn er in Nederland twee kampioenen aan te wijzen: Maastricht *University* en Wageningen *University*. In Wageningen wordt het derde jaar van de meeste bachelors volledig in het Engels gegeven, terwijl de masterfase van alle opleidingen in het Engels is. In Maastricht zijn de meeste bachelorprogramma's en vrijwel alle masters Engelstalig.

Een deel van de rechtvaardiging die men daarvoor kan geven, is dat er aan deze universiteiten ook echt veel buitenlanders studeren. In Wageningen 31% en in Maastricht 43% (bron: *NRC Handelsblad*, 7/8 maart 2009). Maar wie dat soort argumenten gaat gebruiken, komt op een hellend vlak terecht.

Maastricht is dus populair bij buitenlandse studenten. Jongeren uit alle windstreken worden bij elkaar gebracht door deze stad en haar universiteit.

Of eigenlijk jongeren uit alle windstreken van Duitsland. Zo'n 75% van de buitenlandse studenten blijken namelijk oosterburen te zijn (bron: *Transfer*, een uitgave van de Nuffic, oktober 2009). In de gebouwen van de universiteit klinkt overal de Duitse taal. De universiteitsbibliotheek wordt ook wel *little Germany* genoemd.

Zelfs fervente voorstanders van internationalisering vragen zich af: is dit nu internationalisering?

Maastricht als 'klein Duitsland'. Een voorbeeld van een speciaal soort metafoor, eigenlijk niet oninteressant. Er is ook 'klein Rome'. Zo wordt een bepaalde arbeiderswijk in Hilversum genoemd, omdat ooit vrijwel alle bewoners rooms-katholiek waren. Sommige badplaatsen aan de Middellandse Zee waar Nederlanders massaal hun vakantie doorbrengen en waar je moeiteloos een frikadel kunt bestellen, worden wel aangeduid als 'klein Nederland'. Plaatsen waar veel refo's wonen, heten soms 'klein Staphorst'. Op het weblog *GeenStijl* is er bijvoorbeeld een 'reaguurder' die Veenendaal zo noemt. Inderdaad wonen er in Veenendaal ook veel refo's; merkwaardig is alleen dat klein Staphorst in dit geval ongeveer zes keer zo groot is als Staphorst zelf.

Dat heeft trouwens verder allang niets meer met 'klein Maastricht' en de verengelsing van ons hoger onderwijs te maken.

Zo zijn er ook allerlei dorpen en steden, zoals Antwerpen, die vergeleken zijn met Jeruzalem, vanwege een hoge concentratie joodse of christelijke inwoners. Wikipedia heeft een lijst met alle 'Jeruzalems van deze wereld'. Ook bekend zijn natuurlijk de 'Venetië's' en de 'Palermo's van deze wereld'. Soms noemt men Brugge bijvoorbeeld het Venetië van het Noorden, maar het echte Venetië van het Noorden moet men 360 autokilometers naar het noordoosten zoeken, in Giethoorn.

De uitgeverij van *Over taal* is gevestigd in Heule, een deelgemeente van de stad Kortrijk. Ook voor Kortrijk is er een metaforische aanduiding. De bloeiende vlasindustrie plaatste het gebied rond Kortrijk op de wereldkaart en bracht de nodige welvaart naar de streek. De stad kreeg de naam 'Texas aan de Leie'. Een redacteur van *Over taal* is dus eigenlijk een cowboy.

De onzin van 'zin-gevende' koppeltekens

BERT CAPPELLE

'Net zoals de vier voorbije adventszondagen kunnen we ook vanavond even blijven stilstaan bij de betekenis van wachten, van ver-wachten.' Wie, zoals ik, regelmatig naar de mis is gegaan, heeft vaak moeten horen hoe woorden worden opgebroken om de veronderstelde betekenisdragende delen ervan voluit te laten door-zin-deren. Het zingevende discours van priesters, en ruimer van menig pastoraal medewerker, welzijnszorger en godsdienstleerkracht, vormt een heel apart idioom, in de betekenis van 'taaleigen'. Het meest eigen aan dat taalgebruik is ongetwijfeld het alomtegenwoordige koppelteken, een ware must. Laten we dit fenomeen ont-moeten.

Thomas, de naam van een site onderhouden door de K.U.Leuven (<http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/vieringen/>), biedt de mogelijkheid om te grasduinen in de teksten van zo'n 1300 recente liturgische vieringen, op Thomas aangeduid als *4ingen*. Dit onbedoeld taalkundig corpus heb ik doorzocht op voorbeelden van het 'zin-gevend' koppelteken. Via dit onderzoek kwam ik bijvoorbeeld te weten dat je met een verrekijker zowaar kunt 'verder-kijken', *verder-kijken dan je neus lang is*. En ook, terloops, dat God blijkbaar toch niet zo nabij is dat hij er zelf geen nodig heeft: *We willen in deze viering door Gods verrekijker kijken*. In het liturgische corpus komen koppeltekens vaak voor in woorden waarvan de semantiek eigenlijk sowieso vrij transparant is. Ze hebben dan iets overbodigs, klinken klef en zijn vermoeiend. Een voorbeeld: *Wij houden*

wel regelmatig 'open-deur-dagen' – maar in werkelijkheid leven wij meestal met gesloten deuren.

Boeiender zijn de woordspelingen waarbij een koppelteken in een woord een of meer delen isoleert die los van dat woord een eigen betekenis hebben, type *ont-moeten* (dat in het corpus negen keer voorkomt): *Zalig zijt gij wanneer gij mij be-lijdt, zegt Jezus, wanneer gij in woord en daad van mij getuigt en daarvoor zelfs uitgelachen, gepest, vervolgd wordt of lijden moet*. Bij monde van de priester wordt Jezus hier een amateur-morfoloog: in *belijden* zit *lijden*. Dat dit taalkundig niet echt klopt, is naast de kwestie. Wie heeft er immers een boodschap aan het feit dat *belijden* en *lijden* etymologisch niet verwant zijn?

Past-oraal?

Soms lijken de opgesplitste woorden haast niet meer uit te spreken. Als onderzoeker wenste je dat er in Thomas geluidsbestanden waren meegeleverd om te horen hoe een priester bijvoorbeeld *te-vrede-nheid* over zijn lippen krijgt. Of in een aswoensdagviering wordt gewag gemaakt van een *verr-as-send diepe vrede*. In nog een andere mis staan vooraan op het altaar vijf hoofden opgesteld, die de vijf werelddelen symboliseren en ons uitnodigen een ruimere kijk op de wereld te hebben. En dan komt het: *Want naast Europa, zijn er nog vier andere continenten, zijn er nog zoveel andere manieren om de wereld te bekijken. En zo worden de vijf hoofden hier vooraan vijf kijk-op-pen met een lange 'ij'*. Later in diezelfde viering wordt vrijelijk gespeeld met deze vondst, maar het resultaat is niet helemaal bevredigend: *willen we minder keikop zijn, soepeler worden en nieuwe*

visies, nieuwe kijken-op, onze alledaagse wereld ontwikkelen. Het probleem is dat het naamwoord *kijk* normaal geen meervoud heeft en dat het voorzetsel *op* bovendien een voorzetselgroep vormt met de naamwoordgroep die erop volgt en dus geen achtervoegsel van *kijk* kan zijn, laat staan dat de meervoudsuitgang eraan gehecht zou kunnen worden (zoals in *kijk-op-pen*). Ook de volgende zinschendt de scheiding tussen morfologie en syntaxis: *Vergeven is de hoogste vorm van liefde, is elkaar ver-dragen, opnieuw ver-trouwen, ver en veel geven.*

Vaak gaat de celebrant in zijn woordkunstenarij inderdaad iets te ver – of eigenlijk niet ver genoeg: klankassociaties nemen de bovenhand, maar de opsplitsingen bieden weinig of geen semantische meerwaarde. Dat is bijvoorbeeld het geval als er in de vastentijd op gewezen wordt dat we *vast-geroest* zijn, wat pas goed gevonden zou zijn als daarmee bedoeld werd dat we door gebrek aan voeding in een soort trance verkeren. Idealiter krijgt het woord door de opdeling een extra, frisse interpretatie en behoudt het tegelijkertijd zijn vaste idiomatische betekenis. Aan deze laatste voorwaarde voor spitsvondigheid is niet voldaan wanneer de voorganger in een paasviering stelt dat Jezus *ont-wikkeld* was en daarmee enkel wil zeggen dat Jezus zich letterlijk niet meer in zijn wikkels bevond toen de vrouwen hem in de grot zochten. De conventionele betekenis van het opgesplitste woord is ook zoek in dit voorbeeld: *ontwaken en zo wikkel na wikkel ontwaken uit je wezen, om te worden wie je bent / ontaarden maar uiteindelijk ont-aarden, de aarde loslaten, ultieme geboorte...* Ik neem aan dat de priester hier niet predikt dat we moeten ontaarden in de gebruikelijke zin van het woord. Ook ontgoochelend flauw is de volgende ingeving: *Tot slot wil ik jullie naar huis zenden met een kruis-woord-raadsel. Want met dit éne woord kunnen we misschien wel het hele christendom samenvatten: het kruis, Jezus' woorden en het raadsel of het mysterie dat God voor ons is en blijft.*

Echt grappige woordspelingen, in de trant van *Als de echtparen echt paren, hebben de echtgenoten echt genoten*, komen in het corpus niet voor. We moeten het dus stellen met Paulus, die *gaan-de-weg* met ons op stap is, met trouwen, dat ook *ver-trouwen* inhoudt, en natuurlijk met de hoop dat het kerstfeest een waarlijk *ont-moeten* is, eerder dan een moeten opgedrongen door de dwang van het *consu-meren*. Geen wonder dat de dierbare gelovigen de aandacht verliezen.

Bij-elkaar-horen

De koppeltekens die ik tot nu toe besprak, zijn eigenlijk allemaal splitsingstekens. Maar in het liturgische discours wordt het koppelteken ook heel vaak gebruikt als echt (o jee, nu kan ik het zelf niet laten) *koppel-teken*. Het komt voor in de complexe namen voor God of Jezus die min of meer letterlijk uit de geschriften worden vertaald: *Ik-zal-er-zijn* (*Jahweh*) en *God-met-ons* (*Emmanuel*), en in vrijere aansprekingen als *Gij-die-er-bent*, *Altijd-zijnde*, *God-in-ons-midden*, *God-die-van-ons-houdt*, *Vader-God*, *Onze-Oorsprongten-diepste*, *Machteloos-Machtige*, *mens-voor-anderen*, *God-mens*, enzovoort. Misschien heeft dit gebruik ertoe geleid dat priesters andere woorden aaneenrijgen en zo als een concept voorstellen: *gerechtigheid-voor-allen*, *inzicht-tot-verandering*, *wit-water-welgenade-brood* (wat dit gewauwel ook moge betekenen). Heel frequent is het procedé waarbij werkwoordgroepen tot naamwoord worden gemaakt: *een gevoel van bij-elkaar-horen*, *gelovig-in-de-wereld-staan*, *vol-zijn-van-U*, *het er-zijn*, enz. Wat in andere genres volstrekt onmogelijk is, blijkt heel gewoon in liturgische teksten: *begrip om elkaars-vallen / blijheid om elkaars-opstaan*.

Nominalisaties verhinderen hoe dan ook al dynamisch taalgebruik, maar wat zeker niet helpt is dat *zijn*, het statische werkwoord bij uitstek, het gros uitmaakt van die constructies. In totaal telde ik in de misvieringen 72 voorkomens van zo'n *zijn*, met op kop *mens-zijn* en *samen-zijn* (elk 9 voorkomens), gevolgd door *christen-zijn* (8), *anders-zijn* (6), *Kerk-zijn* (5), *alleen-zijn* (3), enz. Het koppelteken lijkt me hier telkens een gemakkelijksheidsoplossing. Om het met een van die meerwoordenwoorden te zeggen, de priester bezondigt zich daarmee aan een *liever-lui-dan-moe-zijn*. Echt zonde.

Bert Cappelle is postdoc aan het departement Vertaalkunde van de Hogeschool Gent.

e-mail: bert.cappelle@hogent.be

Broodje taal

Aspergensoep en rodenkool met korteletten

KAREN DE LOENEN

Er is een vraag waar elke neerlandicus bijna dagelijks mee geconfronteerd wordt: 'is dat juist geschreven, denkt u?' Mensen schijnen te denken dat neerlandici wandelende woordenlijsten zijn. Van ons wordt nu eenmaal verwacht dat we de spelling kennen, dat we ze beheersen en ze kunnen duiden. De spelling, dat is ons vak. Niets is echter minder waar. Studenten Nederlands aan de K.U. Leuven schrijven zonder blikken of blozen 'onmiddelijk', 'apentrots' of 'touredootje' in een schrijfpdracht. Als je die neerlandici in spe tracht uit te leggen dat juist spellen ontzettend belangrijk is, reageren ze verontwaardigd: 'Een normaal mens kan de Nederlandse spelling toch niet onder de knie krijgen, want de spelling verandert elk jaar', zeggen ze. Spellenspel, dat is gekkenwerk.

Ik vroeg me af of het werkelijk zo erg gesteld is met de Nederlandse spelling. Het antwoord lijkt voor de hand te liggen: het Groot Nederlands Dictee kan je blijkbaar alleen maar winnen als je bereid bent je enkele jaren van de bewoonde wereld af te zonderen om de *Woordenlijst Nederlandse Taal* (beter bekend als het *Groene Boekje*) van buiten te leren. De spellingregels, die in de Leidraad van de groene bijbel staan uitgelegd, lijken nochtans de evidentie zelf.

Kattebelletjes en keukentafels

Neem nu de alom geprezen tussenletter *-n*. Het *Groene Boekje* zegt dat je 'enkel *-n* schrijft als het linkerdeel een zelfstandig naamwoord is met een meervoud op *-en*, en geen meervoud op *-s*'. Met die regel gaan onze studenten dus aan de slag: spellen, dat is blijkbaar toch kin-

derspel, denken ze. Maar voor alle *keuketafels*, *kattenbelletjes* en *zonnenstralen* worden ze op het examen helaas niet beloond. Zo werkt het immers met de spelling: je volgt de hoofdregel, behalve – en dan begint de ellende. Samenstellingen waarvan het linkerdeel al op *-en* eindigt, behouden de tussenletter *-n*, vandaar *keukentafel* (hoewel keuken een meervoud op *-s* heeft). Heeft het linkerdeel van de samenstelling een speciale betekenis – de zogenaamde versteende samenstellingen – dan verliest de samenstelling de tussen *-n*. Het *kattebelletje* is daarvan het schoolvoorbeeld. Bestaat het linkerdeel uit een persoon of zaak enig in zijn soort, dan vervalt de hoofdregel en schrijven we geen tussen *-n*. Vandaar: een *lievevrouwebeestje*. Aha, denken die arme studenten, maar een regel kennen we nog: dat van 'links een dier en rechts een plant'! Prompt verschijnen de *paardebloemen* en *kattekruiden* op dictees. Helaas, die ene regel, die iedere taalgebruiker kende omdat hij zo makkelijk te onthouden was, werd in 2005 geschrapt. Vindt u het dan werkelijk verwonderlijk dat menig restaurateur op zijn menukaart zonder schroom *aspergensoep*, *kippe-worst*, *rodenkool* of *pannekoek* aanbiedt? En wie merkt die misspelling nog op?

Trema's en streepjes

De trema's en liggende streepjes bezorgen studenten doorgaans nog meer jolijt. De makers van de Leidraad van het *Groene Boekje* hebben zich niet eens de moeite getroost om een behoorlijke hoofdregel te bedenken. 'Een woordgroep schrijven we los', zeggen ze, 'een samenstelling of afleiding schrijven we aaneen.' Wat zou het leven toch simpel zijn als het daar ook effectief bij bleef. Jammer, maar helaas. Studenten studeren zich krom aan de bijzondere gevallen met een liggend streepje. Neem nu de samenstellingen met een initiaalwoord, letterwoord of verkorting. Die krijgen allemaal een liggend streepje, bijvoorbeeld *Benelux-land*. We schrijven

dus *NAVO-verdrag* – in tegenstelling echter tot *aidsvirus*. Oh ja, dit was ik misschien vergeten te vermelden: samenstellingen met een verkorting of een letterwoord krijgen een liggend streepje, behalve als die verkorting of dat letterwoord uit kleine letters bestaat. Waarom de woordenlijst dan wél *tv-kijker* (met een liggend streepje!) opneemt, is me een raadsel. Weer een woord dat door de mazen van ons spellingnet geglipt is? Leg dat maar eens uit aan driehonderd (tot en met duizend schrijven we telwoorden aaneen!) studenten die verdwaasd voor zich uit staren...

Klinkerbotsingen en onverwachte samenstellingen

Helemaal dolletjes wordt het wanneer bepaalde woorden zomaar eventjes anders gaan doen – gewoon, omdat ze daar zin in hebben. Wist u bijvoorbeeld dat *lila-achtig* een samenstelling is? Vandaar dat we *lila-achtig* met een liggend streepje spellen, in tegenstelling tot *gsm'en*, dat de hoofdregel volgt: afleidingen van een letter, cijfer, symbool of initiaalwoord krijgen een apostrof. En omdat *lila-achtig* hier een uitzondering vormt, doet het dat ook in een andere regel, bijvoorbeeld die van de botsende klinkers. Botsende klinkers in afleidingen en ongelede woorden krijgen een trema (denk aan *België*). Gelukkig blijven we ook hier *lila-achtig* spellen. 'Maar waar is dan het trema in *geuit, aaien* of *afvloeiing*?', vragen de studenten licht geïrriteerd (met trema!). Wel, wanneer een van de botsende klinkers wordt weergegeven door twee tekens, dan schrijven we een trema op de eerste klinker, behalve bij *au, ui, ij, oe* of *ou* (dus: *geuit*). Simpel, toch? Oh, ook dit nog: na de letter *i* schrijven we nooit een trema, wanneer er in totaal meer dan drie klinkers staan (dus: *aaien, afvloeiing*).

SOS spatiegebruik

Het hek is helemaal van de dam bij het aaneenschrijven van woorden. De vereniging SOS (Signalering Onjuist Spatiegebruik) wil het euvel van onterecht gespatieerde woordgroepen aan de kaak stellen. Afbeeldingen van reclameborden waarop *Tamme konijnen bouten* of *Artis anale pralines* worden aangeboden, werken behoorlijk op de lachspieren. Studenten vinden de regelgeving omtrent het aaneenschrijven van woorden doorgaans minder amusant. Zo schrijven we *haute couture* met een spatie, omdat dat nu eenmaal het uitheemse woordbeeld is. *Haute-couturewinkel* krijgt opeens wel een liggend streepje, want 'samenkoppelingen met uitheemse woordgroepen, krijgen een liggend streepje tussen de woordgroepen'. Woordgroepen zonder klinkerbotsing schrijven we aaneen,

zoals *elffulivering*. Wanneer we het telwoord echter met een cijfer spellen, dan schrijven we een spatie: *11 julivering*, omdat de woordgroep hier als woordgroep wordt behandeld. Nou, raak daar maar eens uit wijs.

Spellingfrustratie

Studenten krijgen stilaan de indruk dat de makers van het *Groene Boekje* dagelijks samenkomen in een oud, vochtig en mysterieus kantoor waar ze malafide plannen smeden om de taalgebruiker zo veel mogelijk te pesten. Gelukkig is dat niet het geval. Over onze spelling wordt wel degelijk hard en goed nagedacht. Als je lang genoeg zoekt, vind je er de logica uiteindelijk wel in terug. Toch blijft de gemiddelde Vlaming weigerachtig ten opzichte van onze spelling en het gemiddelde spellingniveau blijft daarom ondermaats. Wellicht draagt het onderwijs daarin een grote verantwoordelijkheid. Vanmorgen spotte ik trouwens nog een portie *korteletten* bij de plaatselijke slager. Spellens is iets dat je kan leren en ook hier geldt: oefening baart kunst. Veel taalgebruikers gaan jammer genoeg te gemakzuchtig met hun taal om. Want, geef nu toe, een spellingfoutje in een mail naar een collega: wie maakt daar nog om? Onze spelling is echter ons sterkste schriftelijke wapen. De taalgebruiker neemt het misschien niet zo nauw met de regels in zijn eigen taalgebruik, maar andermans flaters ziet hij meestal wel. En dan gebeurt het: de taalgebruiker raakt nog maar eens gefrustreerd. Vandaar mijn warme oproep om onze spelling beter te verzorgen. Even iets opzoeken in het *Groene Boekje*, dat is toch een kleine moeite? Als u dat trouwens gedurende tien jaar elke dag volhoudt, kan het u bij het Groot Nederlands Dictee nog wel eens een gouden pen uit handen van Martine Tanghe opleveren. Wie droomt daar nou niet van?

Karen De Loenen is assistent Nederlandse Taalbeheersing aan de K.U. Leuven. Ze is ook coördinator en stagebegeleider voor de master Bedrijfscommunicatie.

e-mail: Karen.DeLoenen@arts.kuleuven.be

Interview

Rint Sybesma: het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde. Maar toch ook weer niet.

CLAUDIA RUIGENDIJK

Rint Sybesma (49) spreekt vloeiend Chinees, en werd in juni 2009 benoemd tot hoogleraar Chinese Taalkunde aan de Universiteit Leiden. Onlangs verscheen van zijn hand het boekje Het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde. Reden genoeg om de heer Sybesma eens aan de tand te voelen.

Je hoeft geen taalkundige te zijn om te zien dat het Chinees en het Nederlands helemaal niet hetzelfde zijn. De tonen alleen al: het is niet voor niets dat sprekers van klemtoontalen, zoals het Nederlands, denken dat het Chinees – een toontaal – de moeilijkste taal ter wereld is om te leren.

Aan de andere kant kent het Chinees geen werkwoordsvervoegingen, geen lidwoorden, en geen meervoud. En een zin als 'Sybesma meneer, ik kennen' vinden de Chinezen heel gewoon. Makkelijker kan bijna niet. Bovendien vertonen het Chinees en het Nederlands naast de grote verschillen ook veel overeenkomsten: Chinezen zijn dol op eindpartikels om hun zinnen kleur te geven. Net als wij, hoor. Ook verdubbelingen zijn de Chinees niet vreemd. Die zegt dan misschien niet druk-druk-druk als hij het heel erg druk heeft, maar wel blij-blij als hij heel erg blij is.

Maar wordt het met deze wetenschap nu gemakkelijker om Chinees te leren? Ja, zegt Sybesma. Vrijwel alle lesboeken Chinees die op de universiteit worden gebruikt, zijn in het Engels geschreven. Ook de voertaal tijdens colleges is, behalve Chinees, vaak Engels. En dat is niet alleen omslachtig voor Nederlandstaligen die Chinees willen leren; het is taalkundig gezien veel handiger om het Chinees uit te leggen aan de hand van het Nederlands. En dat geldt voor de overeenkomsten, maar ook voor de verschillen tussen de twee talen. Nederlandstalige studenten en docenten Chinees kunnen met het boekje van Sybesma dus hun voordeel doen.

Sybesma liep al vijftien jaar met dit boekje in zijn hoofd; hij vond alleen nooit de tijd om het te schrijven. Maar vorig jaar – net voor de Olympische Spelen in China – nam hij contact op met het Nederlandse dagblad *Trouw*: of ze het leuk vonden om een serie te plaatsen over de Chinese taal, als voorbereiding op de Spelen. Dat vonden ze leuk. Dus schreef Sybesma

zeven stukjes voor *Trouw*. Daarna nam Prisma contact met hem op: of hij hier een boekje van wilde maken. Toen zag Sybesma zijn kans schoon.

Maar meneer Sybesma, waarom Chinees?

Ik wilde eigenlijk Taalkunde studeren, maar dat kon in Nederland destijds alleen als zogenaamde kopstudie: je moest eerst je kandidaats hebben in een ander vak, bij voorkeur een taal. Het leek mij toen wel nuttig om dan een taal te kiezen die compleet anders was dan de talen die ik op school had geleerd. Zo kwam ik op het Chinees. Maar het had net zo goed Japans of Koreaans kunnen zijn.

U had geen specifieke interesse voor China?

Nee, helemaal niet. Als ik stukjes in de krant zag over China, dan dwong ik mezelf om die te lezen. Zo van: want hier ben ik nu in geïnteresseerd.

Nu hoeft dat niet meer onder dwang, mag ik hopen.

Ik was al snel verkocht. Tijdens de studie krijg je niet alleen vakken over de taal, maar ook geschiedenis, cultuurgeschiedenis en literatuur. Je leert hoe die mensen denken, hoe zij vinden dat je een land moet inrichten en hoe ze met elkaar omgaan. Dat opent je werkelijk de ogen. Alles is zo anders dan bij ons. Fascinerend. Nadat ik drie jaar Chinees gestudeerd had, heb ik twee jaar in China gewoond, wat de fascinatie alleen maar heeft versterkt.

Over naar de taal: hoe zou u het Chinees typeren?

Je zou kunnen zeggen dat het Chinees een taal is zonder veel fratsen, in tegenstelling tot het Nederlands. Het Chinees kent geen lidwoorden, geen meervoud, geen verschil tussen mannelijk en vrouwelijk, en geen werkwoordsvervoegingen.

Het Chinees is dus vrij eenvoudig te leren?

Grammaticaal gezien wel. Maar er zijn drie dingen die het Chinees moeilijk maken voor ons. In de eerste plaats zijn dat de tonen. Daar schrikken studenten ook altijd van in het begin. 'Dat leer ik nooit', zeggen ze dan. Maar na een maand hebben ze het al wel zo'n beetje onder de knie, en na een paar maanden zijn ze er al aan gewend. Het tweede wat lastig is, is dat je bij het leren van woordjes geen referentiekader hebt. In het Frans of Engels herken je altijd wel woorden uit andere talen, waardoor je met associatie al snel veel woorden kunt leren: bij het Chinees heb je dat niet. En het derde is het schrift: dat lijkt natuurlijk in geen enkel opzicht op dat van ons. Je moet er om de krant te kunnen lezen toch al gauw drie-, vierduizend leren. Dat is wel wat anders dan ons alfabet van maar 26 letters.

Waarom zoveel tekens?

Die tekens zijn geen losse klanken zoals onze letters, maar hele lettergrepen die ook nog eens opzichzelfstaand betekenisvol zijn. Dit leidt ertoe dat verschillende woorden, ook als ze hetzelfde klinken, anders worden geschreven. Net als bij onze woorden *rauw* – *rouw* en *wij* – *wei*. Alleen doen wij dat minder vaak: *bank* schrijven we altijd zo, ongeacht de betekenis. Maar in het Chinees bestaan bijvoorbeeld twintig woorden die klinken als *jiā* (met een hoge, gelijkblijvende toon) die je dus allemaal anders schrijft.

Maar het Chinees gebruikt tonen toch juist om woorden van elkaar te onderscheiden?

Dat klopt. De toon is in het Chinees een onlosmakelijk deel van het woord. Net als dat je bij ons een medeklinker van een woord niet zomaar kunt veranderen zonder een andere betekenis te krijgen (vergelijk *bal* - *pal*), kun je in het Chinees de toon niet zomaar

veranderen. Dat geldt trouwens ook voor verschillende varianten van het Zuid- en Midden-Limburgs.

Ah, de eerste overeenkomst!

Het Chinees is een taal zonder veel fratsen,
in tegenstelling tot het Nederlands.

Ja, het Weerts, het Venloos en het Maasbrachts zijn toontalen. Alleen hebben deze talen slechts twee tonen: de stoottoon en de sleeptoon. Het Chinees kent er vier. De stoottoon van het Limburgs lijkt op de vierde toon van het Chinees: hij begint hoog en daalt. De sleeptoon lijkt wel een beetje op de Chinese derde toon. Die begint hoog, daalt even en gaat dan weer omhoog. Maar het Limburgs is naast een toontaal ook een klemtoontaal, net als het Nederlands. En het is op de beklemtoonde lettergreep waar een Limburger zijn sleep- of stoottoon realiseert.

De Chinese tonen

1. Hoog, gelijkblijvend: *pī* 'om de schouders hangen'
2. Stijgend: *pí* 'huid, vel'
3. Eerst dalend, dan stijgend: *pǐ* 'plukken, afbreken'
4. Dalend: *pì* 'scheet'

Uit: Het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde

De Limburgse tonen

1. Stoot (vallend): *bòe* 'bouwen'
2. Sleep (dip): *bōe* 'bouw' (zelfstandig naamwoord)
1. Stoot: *vrie* 'vrijen, het hof maken'
2. Sleep: *vrie* 'vrij, niet gebonden'

Uit: Het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde. Ontleend aan 'De Chinezen van Nederland': Marc van Oostendorp over Limburgse tonen.

Limburgers zijn dus een soort Chinezen.

Of Chinezen zijn een soort Limburgers. Het is maar net hoe je het bekijkt.

Daar hebt u een punt.

Maar er zijn nog meer overeenkomsten, zoals het gebruik van maatwoorden om de hoeveelheid van iets aan te geven. In het

Nederlands gebruiken we die alleen bij niet-telbare woorden als *sla, graan, ijs, meubilair* en *vee*. Je kunt tenslotte niet zeggen: *drie sla*, maar wel *drie kroppen sla*. In het Chinees gebruik je die maatwoorden ook, maar dan voor elk zelfstandig naamwoord. Dus ook voor mensen, kranten, fietsen en slangen. Je zegt dus niet *drie slang* maar *drie [eenheid] slang*. En voor die eenheden heb je dan weer allerlei woorden, of categorieën.

Vertel...

Chinees woorden zijn op basis van de vorm of functie van de dingen waar ze naar verwijzen in verschillende klassen ingedeeld: alle platte vierkante dingen bij elkaar, alle lange dunne slappe dingen bij elkaar, alle kleine ronde dingen, alle dingen die je met één hand kunt vastpakken, alle dingen waar je er gewoonlijk twee van hebt, en ga zo maar door...

Maar het Chinees is een taal zonder fratsen. Waarom dan al die woorden om dingen te categoriseren? Eén [lang dun slap ding] slang kan toch ook gewoon één slang zijn?

Het Chinees heeft weinig fratsen, maar het heeft ook zo zijn franje.

Mooi gezegd. Iets heel anders: u schrijft dat een Chinees kan zeggen dat hij rijst gegeten heeft, ook als hij helemaal geen rijst gegeten heeft. Kunt u dat uitleggen?

Dat is een puur grammaticale aangelegenheid: in het Nederlands en in het Chinees kun je het object weglaten in een zin. Het weggelaten object heeft in beide talen alleen een andere functie. In het Nederlands kun je iets weglaten omdat het er niet toe doet. Als iemand vraagt: 'Wil je iets eten?', dan kun je antwoorden: 'Nee dank je, ik heb al gegeten', en dan laat je het object weg, omdat het er niet toe doet. Maar in het Chinees kun je een object alleen weglaten als het eerder in het gesprek al genoemd is. Maar als een Chinees wil zeggen dat hij al gegeten heeft, zonder te zeggen wat omdat het er niet toe doet, dan moet hij een grammaticaal object aan de zin toevoegen.

Chinezen zijn een
soort Limburgers.

Rijst.

Ja, want dat is daar ook tamelijk nietszeggend.

Dat toont het verschil tussen beide talen weer aan. Terug naar de overeenkomsten. De meest treffende?

Het gebruik van het perfectum. Je verwacht dat het Nederlands daarin meer op het Engels lijkt, maar dat is niet het geval. En

dat is precies waar het misgaat in de lesboeken. *Ik heb gisteren een boek gekocht*, is in het Engels: *I bought a book yesterday*. Het Nederlands gebruikt dan dus de *voltooide* tijd en het Engels de *verleden* tijd. En het Chinees gebruikt daarvoor ook de *voltooide* tijd, net als het Nederlands. Weliswaar niet in de vorm van een werkwoordsvervoeging, want die kent het Chinees niet, maar met het woordje *le*.

In een Nederlandstalig lesboek zou je gemakkelijk kunnen zeggen dat waar wij de *voltooide* tijd gebruiken je in het Chinees *le* gebruikt. In een Engelstalig lesboek moeten ze omstandig uitleggen dat je in de Chinese vertaling van *I bought a book yesterday* het woordje *le* hebt, maar dat je daarom niet moet denken dat *le* hetzelfde is als de *verleden* tijd. Erg verwarrend. Als je het direct vanuit het Nederlands uitlegt, snappen de studenten het meteen.

Wat gebruikt het Chinees dan voor de verleden tijd?

Niets, want die hebben ze niet.

Dat lijkt me onhandig.

Nee hoor. Die hele *verleden* tijd is juist onhandig. In elk geval is-ie tamelijk overbodig, ook in het Nederlands. Neem een zin als *Gisteren liep ik door de Kalverstraat*. Het woord *gisteren* is al voldoende om aan te geven dat ik het over het *verleden* heb, dus ik kan daarna net zo goed *loop ik* zeggen, zoals de Chinezen doen. Het Nederlands kent trouwens ook een tijd waarin dat kan: het *presens historicum*.

Dus het Chinees is eigenlijk veel handiger dan het Nederlands?

Op het punt van de *verleden* tijd misschien wel, maar dat het Chinees op alle punten handiger is, zou ik niet willen zeggen.

Mooier dan misschien?

Ik vind het Chinees niet per se een mooie taal. Het Portugees vind ik bijvoorbeeld véél mooier.

Rint Sybesma, *Het Chinees en het Nederlands zijn eigenlijk hetzelfde*, Utrecht: Het Spectrum, 2009, ISBN 978 90 491 02807, 127 blz, 9,95 euro.

Taalwerk

Hoe Nederlandse kinderen verba en nomina leren onderscheiden

MARIAN ERKELENS

*Het verschil tussen verba (werkwoorden) en nomina (zelfstandig naamwoorden) is een zeer fundamenteel onderscheid in taal. Categorisatie van woorden als boek en lezen is nodig om grammaticaal correcte zinnen te kunnen maken als ik ga een boek lezen, in plaats van *ik ga*

een lees boeken. Categoriefouten, zoals in het laatstgenoemde voorbeeld, komen slechts zeer sporadisch voor in de vroege taaluitingen van Nederlandse kinderen (in een corpus van meer dan 200 000 woorden geproduceerd door kinderen tussen 2 ½ en 3 ½ jaar heb ik er slechts 14 gevonden). Het lijkt dus aannemelijk dat kinderen verba en nomina van elkaar kunnen onderscheiden voordat ze zinnetjes gaan maken, zo rond de tweede verjaardag. Welke informatie uit het vroege taalaanbod gebruiken baby's en peuters om dit onderscheid te maken?

Beschikbare informatie: het taalaanbod

Als kinderen de eerste zinnetjes weten te produceren in hun moedertaal, weten ze al dat verba anders gebruikt worden dan nomina. Ze maken vrijwel geen fouten van het type *ik wil stoelen* (in plaats van 'ik wil zitten'). Dit betekent dat ze in de eerste twee levensjaren een basale categorisatie hebben toegepast waarin verba en nomina van elkaar onderscheiden zijn. Blijkbaar bevinden zich in de spraak die ze om zich heen horen, het taalaanbod, voldoende aanwijzingen voor

deze categorisatie. Een voor de hand liggende informatiebron is natuurlijk betekenis, aangezien nomina vaak naar objecten verwijzen, terwijl verba voor acties worden gebruikt. Maar al ruim voordat kinderen woordjes en hun betekenis beginnen te begrijpen, is er een andere bron van informatie in hun taalaanbod aanwezig die mogelijk ook veel over de categorie van woorden vertelt. Deze informatiebron is de distributie van woorden en woorddelen over de zin: nomina staan in het Nederlands bijvoorbeeld vaak na een lidwoord, terwijl verba vaak na een persoonlijk voornaamwoord voorkomen. Het herkennen van woordvormen in lopende spraak (segmenteren) is iets wat vooraf gaat aan het betekenis geven aan die woorden. Dus als kinderen dit soort informatie gebruiken voor categorisatie, dan kan het proces van categoriseren al beginnen voordat de eerste betekenis geleerd is.

Ik heb onderzocht of Nederlandse kinderen dit soort distributionele informatie inderdaad gebruiken om verba en nomina te leren onderscheiden. Een belangrijke uitkomst van dat dissertatieonderzoek is dat kinderen die Nederlands leren andersoortige informatie gebruiken dan kinderen die Engels leren. Daarom zal ik in dit artikel eerst eerder onderzoek naar het Engels toelichten, om daarna verslag te doen van mijn bevindingen voor het Nederlands.

Engels-lerende kinderen gebruiken 'frequente frames'

De Amerikaanse onderzoeker Toben Mintz heeft het begrip 'frequent frame' geïntroduceerd als mogelijke vorm van distributionele informatie waarmee kinderen

leren categoriseren. Een frequent frame bestaat uit twee woorden die heel vaak samen voorkomen in een zin, maar waar dan precies één ander woord tussenin staat. Een frequent frame in het Engels is bijvoorbeeld *you X it* 'jij X het'. Op de plaats van de X komen vaak verba voor: *you put it there, do you see it?, do you want it now?* enzovoort. Omdat functionele woordjes zoals 'jij' en 'het' – maar bijvoorbeeld ook 'wat', 'ook', of 'dan' – heel vaak voorkomen in het taalaanbod van jonge kinderen, zou het heel voordelig zijn wanneer dit soort woordjes inderdaad een rol spelen bij het categoriseren van de tussenliggende inhoudswoorden.

Mintz heeft in drie stappen onderzocht of Engels lerende kinderen deze frames inderdaad gebruiken om te leren categoriseren. In de eerste plaats heeft hij onderzocht of er inderdaad veel van dit soort frequente frames in het Engelse taalaanbod voorkomen. Dit blijkt inderdaad het geval. In zes corpora met taaldata van kinderen en hun opvoeders heeft hij meer dan 60 frames gevonden die in minstens twee van de zes corpora frequent (meer dan 25 keer) voorkomen. Vervolgens heeft hij gekeken of de tussenliggende woorden in die meest voorkomende frames samen een coherente categorie in het Engels vormen. Hiervoor heeft hij van elk frame de accuraatheid van de categorie, die ontstaat door alle woorden die in het frame voorkomen samen te nemen, berekend. Deze zogenaamde framegebaseerde categorie heeft hij vergeleken met Engelse categorieën, zoals V(erb) en N(oun). De framegebaseerde categorieën bleken zeer accuraat te zijn in vergelijking met de 'volwassen' lexicale categorieën van het Engels. Dit betekent dat de verzameling woorden in het frame *you X it* in een willekeurig Engels corpus bijna alleen maar verba zijn. Dit laat zien dat frequente frames inderdaad potentieel zeer waardevol kunnen zijn bij het leren categoriseren van taal. Immers, de frames komen heel vaak voor in het taalaanbod van verschillende kinderen en bovendien leveren ze een betrouwbare categorie op. Als derde stap onderzocht Mintz baby's van 12 maanden oud om te zien of zij dit soort frames ook daadwerkelijk gebruiken om te categoriseren. Aangezien ik zijn experiment herhaald heb voor het Nederlands, zal ik de precieze methode hieronder uitleggen. Uit het experiment van Mintz blijkt dat Amerikaanse baby's frequente frames voor verba inderdaad gebruiken om te categoriseren.

We weten dus dat frequente frames al vroeg een rol spelen bij talige categorisatie van het Engels. Omdat het om een zeer taalspecifiek soort informatie gaat, namelijk bepaalde vaak voorkomende

woorden in het Engels, is de vraag of deze informatie ook in het Nederlands een rol speelt.

Frequente frames in het Nederlands

Om deze vraag te beantwoorden heb ik het taalaanbod van Nederlandse kinderen uit de CHILDES kindertaaldata database onderzocht op het voorkomen van frequente frames en de accuraatheid van de categorie woorden die in eenzelfde frame voorkomen. In feite heb ik de eerste twee stappen die Mintz voor het Engels heeft gezet, herhaald voor het Nederlands.

Voor de eerste stap heb ik uit vier Nederlandse kindertaalcorpora alle uitingen van volwassenen genomen vanaf het moment dat het kind 2 ½ jaar oud was. Uit dit taalaanbod heb ik alle frames gehaald door elke opeenvolging van drie woorden te selecteren en het middelste woord te vervangen door een variabele. Vervolgens heb ik identieke frames bij elkaar opgeteld en de meest frequente geselecteerd voor verdere analyse. Er waren 45 verschillende frames die in twee of meer van de corpora frequent (meer dan 25 keer) voorkwamen. Voorbeelden van deze frequente frames zijn *dat X een, ik X even* en *je X de*. De frequentie van de Nederlandse frames lijkt niet wezenlijk te verschillen van die van de Engelse frames. Dit betekent dat ook in het Nederlands kinderen vaak dezelfde combinaties van functionele woordjes horen met daar tussenin een lexicaal woord. Net als in het Engels, komen dit soort frames vaker voor met verba dan met nomina.

De volgende vraag was echter of deze frames voor het Nederlands net zo accuraat categoriseren als voor het Engels. Als we de verzameling woorden bekijken die in een bepaald frequent frame voorkomt, horen die woorden dan vrijwel allemaal tot dezelfde categorie, zoals in het Engels het geval was? Dit blijkt in het Nederlands niet echt zo te zijn. Sommige frames, zoals het zeer frequent voorkomende 'wat X je', bevatten, op een enkel voorzetsel na, inderdaad alleen verba. Maar andere frames, zoals het eveneens frequent voorkomende 'je X niet', bevatten naast verba (*staat, moet*) ook veel woorden die tot een andere categorie behoren (*pop, auto, ook, toch, mij*). Er blijkt dus een belangrijk verschil te zijn tussen het Engels en het Nederlands op het gebied van frequente frames: in beide talen komen ze voor, maar in het Nederlands leiden ze niet echt tot een accurate categorie.

Dit levert natuurlijk een probleem op voor het nut van dit soort frequente frames bij het leren categoriseren van je moedertaal. Als Nederlandse kinderen, net als de Amerikaanse uit het experiment van Mintz, de frequente frames zouden gebruiken om te categoriseren, zouden ze *kan* samen met *pop* groeperen. Nu is het begrip frequent frame zoals eerder in dit artikel aangegeven door Mintz nogal absoluut verwoord, namelijk als een combinatie van twee woorden. Ik heb in mijn onderzoek een meer flexibele definitie van frames voorgesteld, namelijk als combinaties van twee morfemen (woorddelen). Dat betekent dat een frame niet alleen kan bestaan uit twee woorden, maar ook uit een combinatie van een woord en een woorddeel, zoals in *hij X-t*, of uit twee woorddelen, zoals in *ge-X-d*. Aangezien verbuiging van het verbum (*ik loop*, maar: *jij loop-t*) en vervoeging van het nomen (*de appel*, maar: *het appel-tje*) in het Nederlands een grotere rol speelt dan in het Engels (*I walk – you walk / the apple, the small apple*), kan het zijn dat morfemen kleiner dan een woord in het Nederlands een grotere rol spelen dan in het Engels.

Nederlands-lerende kinderen letten eerder op morfemen dan op woorden

Om de rol van deze meer flexibel gedefinieerde frequente frames te testen, heb ik een experiment gedaan met Nederlandse baby's van 16 maanden oud. Ik heb hiervoor gebruik gemaakt van het zogenaamde *Headturn Preference Paradigm* ('Hoofddraai Voorkeur Paradigma'). Bij deze methode zit het kind op schoot bij de ouder, in een driewandige testcabine. Op de wand recht voor het kind bevindt zich een rood lampje en op de twee wanden aan de rechter- en linkzijde van het kind bevinden zich groene lampjes. Om naar de groene lampjes te kijken, moet het kind dus een hoofddraai maken. Achter de lampjes bevinden zich luidsprekers waardoor zinnestukjes kunnen worden afgespeeld. Het kind leert dat het geluid afhankelijk is van het al of niet kijken naar het lampje. Dit gebeurt als volgt: het rode lampje knippert om de aandacht van het kind te trekken. Zodra het kind naar voren kijkt, begint een van de groene lampjes (willekeurig links of rechts) te knipperen. Draait het kind het hoofd naar het knipperende groene lampje, dan begint van die kant de geluidsstimulus te spelen. Kijkt het kind langer dan twee seconden weg van het lampje, dan stopt het geluid. Zo kan het kind als het ware zelf bepalen hoe lang het naar een bepaalde stimulus wil luisteren.

Met behulp van deze methode heb ik onderzocht of de Nederlandse 16 maanden oude baby's frames bestaand uit een vrij en een gebonden morfeem gebruiken om te categoriseren. Ze blijken dit inderdaad te doen, want als ze een bepaald onzinwoord hadden geleerd als verbum, dan luisterden ze langer naar stimuli waarin het weer een verbum was dan naar stimuli waarin het onzinwoord een nomen was. Dit betekent dat deze Nederlandse kinderen van nog maar 16 maanden oud de frames in de trainingsfase hebben gebruikt om de onzinwoorden die daarin werden aangeboden te categoriseren.

Conclusie

Kinderen maken gebruik van distributionele informatie uit het taalaanbod om woorden te categoriseren. De precieze soort informatie die gebruikt wordt, is sterk afhankelijk van de eigenschappen van de moedertaal. Kinderen die Engels leren, gebruiken de frequent omringende woordjes van het doelwoord voor categorisatie. Kinderen die Nederlands leren, lijken in plaats van de omringende woordjes eerder een combinatie van omringende woordjes en woorddelen te gebruiken voor zulke vroege categorisatie.

Marian Erkelens werkt als docent Nederlands op het Murmelliussgymnasium in Alkmaar en is als gastonderzoeker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

e-mail: m.a.erkelens@uva.nl

Dossier

Over navelstrengkijkerij, het schotelwater van de geest en het maken van hout met pijlen. De taal van Herman De Croo

HUGO BROUCKAERT

Volgens Hugo Claus behoren Bourgondische krullen en tierelantijnen tot de essentie van het Vlaamse schrijverschap. Frits Bolkestein, die het woord vooraf schreef van het boek De wereld volgens Herman De Croo (1999), zag ook de 'verrassende krullen'. De voornaamste bron van dit artikel is dan ook die 270 bladzijden dikke turf van de gewezen Kamervoorzitter, minister van Staat en langstdurige parlementariër. Daarbij komen mijn persoonlijke notities uit zijn optreden in de media en op het spreekgestoelte van Kamer en Senaat. Op de valreep kon ik er nog enkele woorden aan toevoegen uit de recente citatenverzameling van Karel Cambien, De Croo met twee nullen (2009). Meer moest dat niet zijn om het bijzondere taaltje van Herman De Croo een beetje te ordenen en er enkele opmerkelijke constanten uit te puren.

Wat een term!

Niemand kan beter dan De Croo zelf beschrijven hoe hij zijn woorden vormt: 'Ik gebruik voorzetsels en nazetsels, ik verbaliseer naamwoorden en ik vernaam werkwoorden.'

Het achtervoegsel -gewijs. In een gesprek op de televisie naar aanleiding van het verschijnen van zijn boek wist de auteur mede te delen dat het boek *klontjesgewijs* moet worden gelezen. Het achtervoegsel *-gewijs* wordt een typisch decrooïsme: iets *jaarsgewijs* vieren, een continent *landsgewijs* koloniseren, mensen *wijksgewijze* verzamelen en *kloonsgewijs* aan *mensenverderzetting* doen (moeders zullen dan niet meer *moederen* en vaders zullen niet meer *bevaderen*).

Het voorvoegsel be- Keurig geklede mensen zijn bij De Croo *bedast*, *behoed*, *bevest* en *berokt*. Nelly Maes was de eerste *bebroekte* vrouw in de Kamer van volksvertegenwoordigers en hij de eerste *dasloze*.

In het Oostblok heeft hij *zwaarbemuste* tankbestuurders gezien, *laarzenluide* stoottroepen en de *hoogst opgeheven benenmars* ter wereld. Die landen waren *volgetrabant*, terwijl hun vakbondsleiders er *bemeredest* en zelfs *bechauffeerd* waren. Brussel wordt *bependeld* door mensen met *spoorpendelaarskaartjes*. In de reclame voor kaas zijn Nederlandse meisjes soms nog *beklompt*, al is Nederland als natie meer *ontschuchterd* dan wij. Hijzelf heeft zich voor het huwelijk van zijn zoon *beruiterd* naar het gemeentehuis verplaatst en voor een interview met *Playboy* werden foto's van hem genomen die alle *bedast*, *bevest* en *bebroekt* waren. Hij had immers laten weten dat hijzelf voor *Playboy* niet *uitkleedbaar* was.

Het achtervoegsel -baar(heid). Alle bomen zijn *ontwortelbaar*, het liberalisme is *toeknijpbaar* (wat hij daarmee bedoelt, is moeilijk *uitlegbaar*) en ons land is in zeven minuten *overvliegbaar*.

Ook zijn er de *overleefbaarheid* van de kerk, de *wijzigbaarheid* van de mens, de *verbeterbaarheid* van de dingen, *eerbaarheidstechnieken* bij het recycleren van drugsgeld, de *onomvatbaarheid* van de wetenschap, de *ondoenbaarheid* van een Vlaamse staat en de *wegtakelbaarheid* van een auto. De Croo betreurt de *onherkauwbaarheid* van Europese beslissingen in de nationale parlementen.

Het achtervoegsel -iseren. Er wordt in de woordenschat van De Croo uitvoerig *geïseerd*. De Amerikanen worden door de islamextremisten *gesataniseerd*. We mogen Rusland niet laten *maffioseren*. Europa *supranationaliseert* onze *dagelijksheid*. Het Westen *verlil-*

liputteriseert. Wij hebben een *gepavloviseerde* bureaucratie. De meerderheid mag de oppositie niet *bulldozeriseren*. Vlaanderen is *gemaritimiseerd* en West-Vlaanderen is *ge-KMO-iseerd*. En dan is er nog *conceptualisering, softwarisering, ontindividualisering, gettoisering, Bokrijkisering, CNN-isering, internettisering, gadgettisering, Letermisering* van de macht en *IJslandisering* van de bankencrisis.

En nog veel meer... Herman De Croo overdondert zijn lezer en toehoorder met een stortvloed van woorden van eigen vinding. Hij mag op het partijbestuur ook iets meer zeggen dan een ander: hij *buitenmondst* wat een ander denkt. Af en toe wordt het hem niet in dank afgenomen: *Kop van Jut was Herman De Croo, de zondebok die de kat de bel aanbond*. Nu we het toch over dieren hebben: als gevolg van een hernia moest hij ooit een periode van *paardeloosheid uitzweten*. *Volksgenegen dienstbetoondoeners, overmachtigheid* van de Koning, *geborstbeelde* eerste ministers, *schoklachende* luisteraars, *levenslangheid* van magistraten, *gelaptopte* parlementsleden, aan *onderscheidmaking* kunnen doen. Vele mensen zijn alleen met zichzelf bezig. Ze doen aan *navelstrengkijkerij*. Onuitputtelijk is onze held. Hij kijkt zelf verbaasd tegen zijn *uitvindingsmacht* voor woorden aan: 'We zijn ons – *het woord klinkt zwaar* – aan het *cretiniseren*.' 'Soms betekenen de *belichamers* – *wat een term* – meer dan de instelling zelf.'

Zwervolle beschrijvingen

Als die woordenvloed dan nog gepaard gaat met een exuberante beeldspraak en het dooreenhaspelen van zegswijzen, is het hek helemaal van de dam. Ook hier proberen we een beetje te groeperen.

'*Een begin van bevochtiging*'. Dat is wat De Croo voelt als hij emotioneel wordt en bijna een traan in de ogen krijgt. Een begin van...? In zijn beeldspraak vloeit het water bij beken door de taal. Een bad, een douche, de zee, de regen, bootjes, dat alles speelt in zijn verbeelding.

Om rustig te beginnen: het geringe enthousiasme voor Europa noemt hij het *lauwe bad van de Europese eenmaking*. Hij heeft ook een hekel aan zelfgenoegzaamheid: we moeten *het lauwe waterbad van de gemakzucht* laten leeglopen. Iets rumoeriger gaat het eraan toe als het om Amerika en informatie gaat: de doorsnee-Amerikaan krijgt *een nooit aflatende douche van gerichte informatie, die vanuit diverse tegenstrijdige hoeken spuit*. *Economische krachten gutsen boven ons* en onze kleine Belgische problemen zijn daarbij vergeleken *geen rimpel waard op de Europese geschiedenisocceaan*. Niettemin is

het nodig kleine taaltjes *in de zee van verengelsing* proberen over-eind te houden.

Als het om intellectuele capaciteiten gaat, verloopt alles veel rustiger. Ideeën moeten kunnen *percoleren*. Schrijvers hebben de *dweil van hun geest en hun psyche laten doorsijpelen in hun woorden op papier*. Hijzelf doet het iets actiever: *Ik heb mijn verstand als een dweil uitgewrongen en in mijn emmer zit nu het schotelwater van mijn geest*.

Kennis is immers belangrijk: we moeten ervoor zorgen dat geen enkele gieter van vaardigheid omvalt, dat we geen enkele kennisemmer omstoten, het kleinste sardinedoosje moet de regendruppels van de kennis kunnen opvangen. De onderwijsgoot en de onderwijsemmer moeten we zo efficiënt mogelijk vol krijgen. Als we dan genoeg water verzameld hebben, kunnen we vanzelfsprekend de zee op: *de maatschappelijke beschavingsboot moeten we met verbeelding, dynamiek en kennis bevrouwen en bemannen*. Gelukkig droogt een en ander ook op: grenzen en concepten drogen op, ook de belangstelling voor internationale politiek. *Men verdampt in het onzinnige*. En soms loopt het water helemaal weg: de financiële toestand van de federale overheid is *een leeglopende badkuip waarvan de stop zoek is*.

'Het hiermaals en het hiernamaals.' Herman De Croo, 'vrijzinnige en vrijdenker', haalt heel wat van zijn inspiratie uit de kerkelijke en religieuze sfeer, ook al is de kerk *gelovigenloos* geworden. De Zevende Dag noemt hij de *hoogmis van de actualiteit* en Mobutu op de televisie was voor hem een president *neerdalend op het scherm uit een soort Sinaiïwolk, zoals Mozes*. Godsdienstige partijen zorgen voor de *bekazuifeling* van de politiek en kunnen *hun links en rechts lopende schapen met het geloof bijherderen en bijblaffen*.

In de politiek probeert men vaak de *os en de ezel te sparen* (en in Betlehem de kool en de geit?). De oppositie is *het vagevuur van het beleid* en de Kamerleden van de meerderheid zijn de *wierookdragers* van de ministers.

De monokinipartijen lopen met één idee opgestoken vooruit, zoals het Heilig Hart in de processie van mijn jeugd, schrijft De Croo. Dat vraagt enige toelichting. One-issuepartijen noemt hij *monotoon*. Zij doen aan *monokinisme*. De Croo heeft een zwak voor het woordje mono. Amerika is een *monomacht* en alleen rijden in het verkeer is *automonobiliteit*. Het woord monopolie prikkelt zijn creativiteit, want de tegenstelling communisme-anticommunisme wordt een *duopolie* en de aanwezigheid van vijf vakbonden is een *quintopolie*.

'Foetusschoentjes'. Zwangerschap en geboorte zijn eveneens een belangrijke inspiratiebron. Vele mensen zijn *bezwangerd* met goede bedoelingen. Ook de beoefenaars van de geneeskunde, al staat die geneeskunde nog *in haar foetusschoentjes*. De Belgische kiezer weet nooit welk concreet beleid *het kind zal zijn dat wordt gebaard door zijn heilig stemrecht*. Belgische compromissen zijn immers *bastaardkinderen van overleg*.

De mensenrechten zijn bruut ter wereld gebracht in *de verloskamer van de Franse Revolutie*. En wat de Fransen betreft: *Algerije heeft altijd gezogen aan de ruime Franse borst en veeteelt en landbouw vormen de Franse boezem*. België moet niet onderdoen, want *Oeganda werd gevoed aan onze borst*. Een waarschuwing: *de spenen van het egoïsme* zijn de meest vergiftige mechanismen ter wereld.

Een cryptische uitspraak over België: *België lijkt in zijn geschiedenis op een mollige baby, overluid, zo veelvuldig dat men het kindje zelden nog hoort schreien. Soms heeft men moeite om het onder de luierdikte terug te vinden. Vanzelfsprekend dat zoiets na een zekere tijd niet goed ruikt*.

En over luiers gesproken: gepensioneerden worden op hun tweeënvijftigste *verdoezeld in de pampers* van de sociale zekerheid. We worden met ons allen zelfgenoegzaam. De Croo formuleert dat aldus: *De pantoffeltechnologie beheerst ons denken. We steken onze geest in een mentale slof en daar zit hij gemakkelijk. Wij verpamperen tot in den treure want we omluieren alle problemen*.

'België barst is aan mij niet gespeend!' De politiek is vanzelfsprekend een van de hoofdthema's in de bespiegelingen van onze hoofdfiguur. De politiek probeert een *burgerbevediging* tot stand te brengen. De politiek is een *maatschappelijke trampoline* tussen zorgen en verzorgers. Politiek bestaat uit *afveegbare veelkleurige krijtlijnen op het donkere bord van de toekomst*. Een politieke partij moet verschillende *octaven van de maatschappelijke ladder bespelen*.

Over overlopers: binnen de grote partijen ontstaan er *rare pluimen, die als ze niet voldoende aandacht krijgen, hun vleugels ergens anders uitslaan*.

België is een bijzonder land: het is een *driekleurige vlageenheid in drievuldigheid*. Het is een *opgedeelde belgitude*. Er zijn Belgen, maar er was zelden een *staat die de natie omgordde en in een ontboezeming van historische diepgang het geheel omvatte*. De staatshervormingen zijn duidelijk niet zijn ding. We doen aan communautaire *pennenschermutselingen*. De partijen zijn gesplitst in *taal- en gewestgevoelige eenheden*. We hebben de Belgische Staat *klem- en leeggereden*. De gemeenschap *ontmaatschappelijkt*. De Belgen hebben een *submentaliteit* en sommigen *surfen op een nationalistische grondslag*. De studenten publiek recht *sukkelen zich mentaal dood* in het oerwoud van onze instellingen.

In Europa vallen we in elkaars armen en in België uit elkaars armen, wat leidt tot de zachte ontknopning van ons land. Maar goed, Spanje is ook geen *eenheidschorizo*. Uiteindelijk zal het *Europese vloeiblad de inkt van onze bekvechterij opdrogen*.

Om over na te denken

Aan welk bestaand woord, spreekwoord of gezegde denkt De Croo?

Sommige politici zijn trapezewevers.

Een strikje rond de pil binden.

Europese parlementairen zitten zoals academici bovenop hun toren.

Zich een schapenvelletje van tolerantie aanmeten.

De Koning slaat edellieden.

Ter water en te lucht.

Het hekken naar de wind zetten.

Het milieu is een tijdbom die we als een boemerang over een paar decennia op onze neus zullen krijgen.

De dure bouwgrond rond Brussel klinkt de Vlamingen als roet in de oren.

Men moet hout maken van de pijlen die men heeft.

En tot slot enkele diepzinnige bespiegelingen

De televisie is het hedendaagse voorportaal van de eeuwigheid.

Macht is de asbak van het succes.

De lilliputterisering is de chloroformisering van de maatschappij.

Onze kleingeestigheid is groot en zelden geestig. Wij zijn voorin-gesteld.

De Senaat is het beste bewijs dat er leven is na de dood.

Politici lekken naar de media om door de media gelikt te worden.

Vrijheid is niet meer dan een verfrommeld rimpeltje op de oneindige onbekendheid van mijn fysiologisch determinisme.

Hugo Brouckaert is vertaler.

e-mail: hugo.brouckaert@skynet.be

Te boek

Uitroepenwoordenboek

FILIP DEVOS

Naast betekeniswoorden (zoals substantieven en werkwoorden) en functiewoorden (zoals lidwoorden en voorzetsels) bestaan er ook 'gevoelswoorden'. Ton den Boon omschrijft die als 'taaluitingen waarmee mensen uiting geven aan een bepaalde emotie. Dat kan een gevoel van afkeer of walging zijn (*jakkes*), van berusting (*soit*), bewondering (*bravo*), blijdschap (*halloehoe!*), verrassing (*wauw*), teleurstelling (*shit!*) of verdriet (*boehoe!*). Die gevoelsuitdrukkingen worden vaak als uitroep gebruikt; vandaar dat er vaak een uitroepeteken achter staat.

Ton den Boon, hoofdredacteur van de *Grote Van Dale*, verzamelde een aantal van die 'uitroepen' in een nieuw leeswoordenboek. In die reeks 'leeswoordenboeken' verschenen eerder onder meer het *Modern spreekwoordenboek*, het *Modern gevleugelde woordenboek*, het *Modern eufemismenwoordenboek*, het *Modern eponiemenwoordenboek* en het *Modern Bargoens woordenboek*.

Het *Modern uitroepenwoordenboek* omvat niet alleen woorden, maar ook min of meer vaste uitdrukkingen als *Kijk eens aan*, *Dat had je nou niet moeten doen!*, *Ben je van de pot gerukt!* of *Het zij zo*. Het gaat om 'ingeburgerde, min of meer gestandaardiseerde uitroepen: uitroepen die min of meer als vaste formulering of als cliché worden gebruikt om een bepaald gevoel tot uitdrukking te brengen'.

Niet zozeer de betekenis van die uitroepen wordt geanalyseerd in dit woordenboek, want, aldus Den Boon: 'vaak hebben uitroepen geen 'betekenis' die zich voor analyse leent.' 'Uitroepen zeggen niet zozeer iets over de werkelijkheid waarop ze betrekking hebben, als wel over hoe de spreker op die werkelijkheid reageert.' En die reacties kunnen zeer uiteenlopend zijn. In dat verband is achteraan in het boek een handige index opgenomen waarin per categorie van 'emotie' (zoals aansporing, afscheidsgroet, bastaardvloek, bevel, heilwens, kwaadheid, leedvermaak, medelijden, nachtwens, opluchting, verbazing, verrassing, enzovoort) een alfabetische lijst van woorden en uitdrukkingen vermeld staat.

Vooraf het taalgebruik zelf en het functionele karakter van de uitroepen worden hier dus belicht. Den Boon omschrijft vooral het communicatieve doel van de uitdrukking en de context(en) waarin de uitdrukkingen

gebruikt worden of gebruikt kunnen worden. Uitroepen als *ach*, *ah*, *hallo*, *hé*, *hè*, *o*, *och*, *oef* of *zo* komen immers in meerdere gevoelscontexten voor. Het geheel illustreert hij (naast zelfverzonnen voorbeelden) aan de hand van een of meer citaten uit Nederlands en Vlaams krantenmateriaal of uit de literatuur. Soms komt ook iets over de herkomst aan bod, zoals bij ellipsen (*aangenaam!* van *Het is mij aangenaam met u kennis te maken; dank u*), of bij uitdrukkingen van vreemde oorsprong (*adieu*, *ainsi soit-il*, *basta!*).

Allee!

Uitroep om iemand tot handelen aan te sporen, in het gebruik vergelijkbaar met *komaan!*, *vooruit!* De uitroep gaat terug op het Franstalige imperatief *allez* (letterlijk 'ga!'). In plaats van *allee* wordt in het Nederlands ook nog vaak de Franse vorm *allez* gebruikt.

◆ *Allee jongens! Maak dat je wekomt!*

◆ *Allez, jongens, bidden, godverdomme.* (*Dagblad voor Zuidwest-Nederland*, 1-9-1999)

De uitroep wordt soms herhaald.

◆ *Allee, allee, mensen, wat is dat nu voor praat?* (Stijn Streuvels, *De teloorgang van de Waterhoek*, 1927)

Heel wat materiaal komt inderdaad uit andere talen (*adieu*, *alles sal regkom*, *hasta la vista*, *alsolvo te*, *shit*, *praise the lord*, *oh dear!*, *eureka!*, *je maintiendrai*, *touché*). Sporadisch vermeldt Den Boon typisch Vlaamse uitdrukkingen, zoals *awel* en *awel zulle*, die in Nederland gebruikt worden als stereotypering van Vlaams taalgebruik. Maar systematisch gebeurt dat niet. Hier en daar wijst de auteur wel op typisch Vlaamse uitdrukkingen als *awoert*, *miljaar* of *milledju*, maar niet op typisch Nederlandse uitroepen, zoals *ben je besodemieterd!*, *doei*, *gossiemiene* of *houdoe!*

Ton den Boon, *Van Dale Modern uitroepenwoordenboek. Van aanvalluh tot ziezo en 848 andere uitroepen*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 2009, ISBN 978 90 6648 885 4, 224 blz., 22,50 euro.

Etymologisch woordenboek van het Nederlands

FILIP DEVOS

2009 was een vruchtbaar jaar voor de Nederlandse lexicografie. Het nieuwe *Algemeen Nederlands Woordenboek* werd (gedeeltelijk althans) online voorgesteld (zie de bijdrage van Lut Colman in dit nummer); er verscheen een *Woordenboek Surinaams Nederlands*; het *Prisma Handwoordenboek Nederlands* had voor het eerst grondige aandacht voor Belgisch-Nederlandse en Nederlands-Nederlandse woorden in de labelling; en Van Dale bracht enkele nieuwe uitgaven op de markt in haar reeks leeswoordenboeken, onder meer over het Bargoens en over uitroepen.

De kers op de lexicografische taart was ongetwijfeld de voorstelling van het vierde en laatste deel van het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands (EWN)*, een project waar meer dan tien jaar aan gewerkt is. Het eerste deel verscheen in 2003; nu is het *EWN*, een 'wetenschappelijk etymologisch woordenboek voor het moderne bovenregionale Nederlands', dus volledig.

Geschiedenis

Het *EWN* is in de tweede helft van de jaren 1980 opgezet door Willy Pijnenburg van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden. Begin jaren 1990 droeg hij het project over aan Marlies Philippa, die Frans Debrabandere en Arend Quak aanzocht om samen de hoofdredactie te vormen. In 2006 kwamen nog twee redacteurs de hoofdredactie versterken: Tanneke Schoonheim en Nicoline van der Sijs. Het zogenaamde 'Kiliaanproject' (naar de 16de-eeuwse lexicograaf die de eerste 'goede voorloper' van een etymologisch woordenboek van het Nederlands schreef) moest resulteren in een wetenschappelijk, maar toch leesbaar etymologisch woordenboek van het Nederlands, 'waarin de laatste wetenschappelijke inzichten en informatiebronnen zijn verwerkt – zoals de gegevens uit de Oudnederlandse en Vroegmiddelnederlandse woordenboeken en de recentste etymologische en historische woordenboeken van andere, met name Germaanse, talen'.

Vernieuwend

Een van die nieuwe, recente wetenschappelijke inzichten betreft de toepassing van de moderne substraattheorie, volgens welke oude erfwoorden vaak geherinterpreteerd moeten worden als afkomstig uit een 'voor-Indo-Europese taal'. De substraattheorie gaat er dus van uit dat er vóór het Indo-Europees nog oudere talen bestonden die in latere taalgroepen, zoals het Germaans, hun sporen hebben achtergelaten. Dat vernieuwende aspect is ook buiten Nederland en Vlaanderen 'grensverleggend', aldus de redactie.

Voor het eerst ook werd 'systematisch bronnenonderzoek gedaan voor oude dateringen van woorden en ook voor dateringen van ontwikkelingen in de woordbetekenissen'. Die dateringen worden bovendien 'van controleerbare bronaanduidingen voorzien'. Voor het *EWN* werd speciaal onderzoek verricht. Zo konden de lezers van het tijdschrift *Onze Taal* mee helpen de eerste vindplaats(en) te dateren van woorden als *nederwiet*, *snor* ('in orde'), *vlizotrap* of *vinkje*.

Een andere vernieuwing, wat praktisch volledig ontbreekt in bestaande etymologische woordenboeken, is de grote aandacht voor woordsemantiek, voor betekenisverschuivingen of de ontwikkeling van de woordbetekenissen in de tijd. Dat blijkt duidelijk uit de doelsomschrijving die de redacteurs in hun inleiding geven: 'Het doel van etymologie is om na te gaan wat de oudste vorm en wat de oudste betekenis van een woord was voor zover we die kunnen achterhalen, hoe het woord zich daarna heeft ontwikkeld en natuurlijk ook waardoor die ontwikkeling beïnvloed is. Woordgeschiedenis dus.' En die geschiedenis van woorden levert meteen ook 'een boeiend inzicht in de cultuurgeschiedenis'. In *Over taal* (jrg. 44, nr. 2, 2005) lichtte *EWN*-hoofdredacteur Marlies Philippa dat al toe: 'In de oude opvatting van etymologie deed de betekenisontwikkeling niet zo ter zake. Maar nu ziet men het veel breder en kijkt men naar het totale woord, de vorm en de betekenis. Het gaat om de reconstructie van de betekenisontwikkeling in de loop van de tijd, die in citaten is vastgelegd. Het is dus niet puur een rebusje, het gaat niet om de oplossing

van een vormraadseltje, maar je bent voor een stuk werkelijk bezig met cultuurgeschiedenis.’

Ten slotte onderscheidt het EWN zich van bestaande etymologische woordenboeken doordat veel aandacht gaat naar leenwoorden. De woordenschat van de ongelede woorden in het Nederlands bestaat ‘grofweg uit 25% inheemse woorden en 75% leenwoorden’, aldus de redactie. Aan die leenwoorden besteedt het EWN uitzonderlijk veel aandacht. Zo komen recente woorden aan bod als *bikini* (1952), *hot dog* (1951), *joint* (1970), *joyriden* (1950), *kick* (1962), *macho* (1974), *pasta* (1984), *skelter* (1959), *smurf* (1958) of *software* (1967).

Inrichting

Het eerste deel van het EWN bevat een uiterst leesbare theoretische achtergrond in verband met etymologie, taalgroepen en taalvariatie. Per deel komen telkens uitvoerig dankbetuigingen, vermelding van medewerkers, een lijst van taalkundige termen, een literatuurlijst en een afkortingenlijst aan bod.

In de 4 delen van het EWN komen respectievelijk 2950, 2035, 2675 en 2351 lemma’s aan bod. Samen maakt dat ruim 10 000 lemma’s. Het woordenboek bevat echter veel meer trefwoorden: doorgaans betreft het eenvoudige (doorzichtige) afleidingen of samenstellingen. Zo worden onder het lemma *shop* ook trefwoorden opgenomen als *shoppen* en *workshop*, onder *schaak* ook *schaakmat* en *schaken* of onder *snot* ook *snotteren*. Soms zijn er verwijzingen naar verwante woorden: onder *tosti* staat ook *croque-monsieur* vermeld. Ondoorzichtige samenstellingen kregen dan weer wel een afzonderlijk lemma, zoals *splinternieuw*, *morsdood* of *stapelgek*, dat terug zou gaan op *stapel* ‘krekel, sprinkhaan’ en *gek* (en dus betekent ‘zo gek als een krekel’). Zo worden in het totaal ruim 13 000 woorden behandeld.

Voor de basisselectie van de trefwoorden in het EWN is uitgegaan van *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands* en *Verschuieren Groot encyclopedisch woordenboek*.

tas 2 zn. (dial. en BN) ‘kopje’

Nnl. *tas* ‘kopje’ in *Een tasken thee is te Breda bij den burgerstand even zeer in zwang als een bakken thee of bakje* [1836-1838; WNT], *een paar tassen koffie* [1864; WNT], ook ‘kom zonder oor’ in *een tas dampende melk* [1958; De Clerck 1981]

Ontleend aan Frans *tasse* ‘kop, kom, drinkgerei’ [1360-68; TLF], dat via middeleeuws Latijn *tassia* [1274; Du Cange], *tassa* [1337; Du Cange], ontleend is aan Arabisch *tāsa*, *ṭassa* ‘beker, kopje, kom’; dat woord is zelf mogelijk ontleend aan een andere oosterse taal, bijv. aan Perzisch *tast* ‘kopje, kom, schotelkje’.

Per lemma worden eerst de woordcategorie en een korte, eenvoudige betekenisomschrijving gegeven (vb. *dancing* zn. ‘openbare dansgelegenheid’; *fataal* bn. ‘noodlottig’). De labels BN en NN staan voor Belgisch-Nederlandse versus Nederlands-Nederlandse woorden (bv. *ajuin*, *appelsien*, *bissen*, *hesp*, *karottentrekker* versus *bedisselen*, *coffeeshop*, *doctoraal*, *flamoes*, *flikgeeltje*, *hes*).

Daarna volgt een vermelding, indien mogelijk, van de eerste attestatie(s) of eerste schriftelijke bewijsplaats(en). Onder het lemma *graan* staat bijvoorbeeld [1240; MNW], waarbij dat laatste staat voor de vindplaats: het Middelnederlands Woordenboek. Die nauwkeurige datering, met bronvermelding, is een vrij recent verschijnsel in etymologische woordenboeken. Het betekent dat heel wat bronnenonderzoek verricht moest worden.

Vormen in andere taal(fasen), zoals het Oudsaksisch, Middelhoogduits, Nieuwengels, Proto-Germaans enz., krijgen ruime aandacht.

Soms wordt verwezen naar vakliteratuur, soms naar persoonlijke waarnemingen. Maar af en toe is de herkomst onduidelijk, en dat vermeldt het EWN dan ook. Bij *trut* (‘zeurderige vrouw’) staat vermeld: ‘Het is niet zeker wat de oorspr. betekenis van dit woord is geweest’; en bij *vogelen* (‘geslachtsgemeenschap hebben’) staat: ‘Herkomst onzeker’.

Website

De tekst van het complete EWN is ook beschikbaar op de website www.etymologie.nl. Daar wordt de informatie zo veel mogelijk up-to-date gehouden en indien nodig gecorrigeerd. De website biedt onder meer geavanceerde zoekmogelijkheden op talrijke etymologische categorieën. De website bevat de meest actuele versie van het woordenboek, onder meer ook met lemma’s die in de papieren versie nog niet gepubliceerd zijn. De website www.etymologie.nl is toegankelijk op licentiebasis (zowel institutionele als persoonsgebonden licenties).

Etymologie (‘waar komt een woord vandaan?’) is iets wat de taalgebruiker uitermate boeit. De *Grote Philippa*, zoals het EWN inmiddels al genoemd wordt, komt door zijn toegankelijkheid zeker tegemoet aan die interesse van het grote publiek.

Dr. Marlies Philippa, dr. Frans Debrabandere, prof. dr. Arend Quak, dr. Tanneke Schoonheim en dr. Nicoline van der Sijs, *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, ISBN 978 90 8964 184 7, (A-E; 2003; 725 blz. - F-Ka; 2005; 659 blz. - Ke-R; 2007; 695 blz. - S-Z; 2009; 687 blz.); 220 euro.

Te boek

Blauwe maandagen

FILIP DEVOS

Heidi Aalbrecht is (historisch) taalkundige en schrijver van boeken over taal, niet alleen bundels over Nederlandse uitdrukkingen en zegswijzen, maar ook (schrijf)taaladviesboeken. Eerder verschenen van haar onder meer *100 Gouden regels voor zakelijke teksten* (2008) en *Schrijfstijl, de basis van een goede tekst* (2008). Tot het domein van de uitdrukkingen horen *Parels voor de zwijnen* (2005), *Een blind paard kan de was doen en andere vermakelijke versprekingen* (2006) en *We always get our sin too* (2008).

In haar nieuwe bundel, *Waarom is een blauwe maandag blauw? En meer dan 500 andere verklaringen van spreekwoorden en uitdrukkingen*, gaat ze de herkomst na van bekende Nederlandse spreekwoorden en uitdrukkingen.

In haar korte *Woord vooraf* stelt Aalbrecht dat dit boek geschreven is 'om erin te grasduinen, maar ook als naslagwerk'. Precies omdat ze niet doorzichtig zijn, zeggen spreekwoorden en uitdrukkingen iets anders dan ze betekenen: 'Lees maar, er staat niet wat er staat.' Het onderscheid tussen beide genres is moeilijk te maken. Een spreekwoord wordt hier omschreven als 'een levenswijsheid of algemene waarheid die de vorm heeft van een hele zin' die in 'de tegenwoordige tijd staat en niet veranderd kan worden' (zoals *Zachte heelmeeesters maken stinkende wonden*). Uitdrukkingen daarentegen fungeren als deel van een zin (zoals *van heinde en verre, op de valreep, heel wat in zijn mars hebben*). De spreekwoorden en zegswijzen in dit boek staan alfabetisch geordend op het eerste substantief of het eerste adjectief of het eerste werkwoord in de uitdrukking. Op de lemma's, van *Wie a zegt, moet ook b zeggen* tot *Wie zwijgt, stemt toe*, volgt een korte literatuuropgave.

Volgens de achterflap geeft dit boek niet alleen de betekenis van een 500-tal uitdrukkingen en spreekwoorden (het Nederlands kent er onnoemelijk veel meer natuurlijk), maar zegt het ook iets over de etymologie en het

eerste gebruik, en vermeldt het vergelijkbare spreekwoorden in andere talen. Als je het boek doorbladert, zie je echter meteen dat het gros van de lemma's het vooral over de betekenis van de spreekwoorden en uitdrukkingen heeft. Met andere woorden: etymologische en herkomstinformatie komen niet systematisch aan bod, en ook maar heel zelden wordt er eens een uitdrukking of zegswijze in een andere taal vermeld. Jammer ook dat de rijke variatie tussen Nederland en Vlaanderen in dit soort van taalgebruik (zoals *vlees noch vis*), op een enkele keer na (*vijgen na Pasen - mosterd na de maaltijd*), niet aan bod komt.

naar iemands pijpen dansen

Pijpen is hier niet het meervoud van *pijp*, maar een werkwoord, dat 'fluit spelen' betekent. *Naar iemands pijpen dansen* is dus 'dansen op iemands fluitspel'. Overdrachtelijk betekent het dat je slaafs doet wat iemand je opdraagt.

Opvallend is de klare, duidelijke en eenvoudige taal die Aalbrecht gebruikt om de betekenis van spreekwoorden en uitdrukkingen te omschrijven. Dat is een goede zaak, niet alleen voor moedertaalsprekers (vooral jongeren kennen dergelijke uitdrukkingen nog nauwelijks of niet), maar ook voor vreemdetalers. Wie interesse heeft voor spreekwoorden en uitdrukkingen in het Nederlands, *koopt* met *Waarom is een blauwe maandag blauw?* alvast *geen kat in de zak*. Dit prettige leesboek en zijn auteur *verdienen* dan ook *een pluim*.

Heidi Aalbrecht, *Waarom is een blauwe maandag blauw? En meer dan 500 andere verklaringen van spreekwoorden en uitdrukkingen*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2009, ISBN 978-90-12-58142-4, 254 blz., 17,50 euro.

De spreekwoordelijke druppel

HUGO BROUCKAERT

Ik denk dat ik in de loop van het jaar 2009 als eerste een nieuwe taaltrend heb waargenomen. Ik hoop dat Joop van der Horst dit niet leest. Het zou me niet verbazen mocht hij het verschijnsel al in laatmiddeleeuwse teksten op het spoor gekomen zijn. Voor mij is het in elk geval iets nieuws. Het komt erop neer dat in een zin een of meer betekenisdragende woorden worden weggelaten, zodat de luisteraar of de lezer gedwongen wordt te raden wat met de mededeling precies wordt bedoeld.

'Dat was voor mij de druppel', hoor ik iemand zeggen tot besluit van een lang verhaal. Hoe druppel? Wat druppel?

'Ik houd me niet bezig met zijn privé', zegt een sportbestuurder over Tom Boonen. Privé wat of hoe? Privé-gesprekken, privédetective, privévliegtuig, privélessen? De kok van een nieuw geopend restaurant laat in een streekblad weten dat hij uitsluitend verse producten gebruikt, *'waaruit de klant een menu à la kan samenstellen'*. A la wat? A la Picasso? A la crème? A la minute? A la guerre comme à la guerre?

De Gouden Schoen mocht de penalty overdoen, *'maar de doelman pakte'*, aldus mijn doorgaans uitstekend geïnformeerde sportkrant. Wat pakte hij? Zijn koffers? Of pakte hij onovergankelijk, zoals wielrenners wel eens doen? Het verschijnsel grijpt de jongste tijd onrustwekkend om zich heen en hoe meer ik mijn oor naar te luisteren leg, hoe meer het me ergert.

Gisteren was het op de radio weer zover: *'Dat is voor mij de spreekwoordelijke druppel'*. Zelfs de toevoeging van het woord spreekwoordelijk, vermoedelijk bedoeld als verhelderende toelichting, biedt mij geen zinnig houvast. Gaat het over de druppel die de emmer doet overlopen? Wordt hier de druppel op de gloeiende plaat bedoeld? Of word ik verondersteld de link te leggen naar het spreekwoord over de druppel water die zo goed op een andere druppel water gelijk?

Het wordt een van mijn nieuwe taalergernissen en ik heb me voorgenomen om krachtig terug te slaan en zelf op die manier te communiceren. Hier komt het dan: *'Dat is voor mij de spreekwoordelijke kat'*. Het staat nu aan de lezer om aan te vullen welke kat bedoeld wordt. Het kan de kat zijn die uit de boom gekeken wordt of de kat die ik in een zak gekocht heb. Misschien is het de kat die ter wille van de smeer de kandeleer likt, of een van de katjes die in het donker geknepen worden. Of is het een van die vele katten die bij nacht grauw zijn. U zoekt het zelf maar uit. Het kan ook nog de kat zijn die ik de bel aangebonden heb, of de *felis catus domesticus* die ik bij het spek gezet heb. Om nog te zwijgen van de kat die om de hete brij loopt, of zijn collega die beter niet zonder handschoenen aangepakt kan worden. Een kat in het nauw maakt immers rare sprongen.

Terwijl ik op een geschikte afsluiter zit te broeden voor dit stukje – mijn verhaal wordt immers zeurderig – vertelt iemand op de radio dat iets *'op het bekende spreekwoordelijke nippertje'* gebeurde. In welk bekend spreekwoord staat dat nippertje? Dat gaat voor mij te ver. *'Dat is de laatste druppel'*, zo schrijven tegenwoordig de journalisten. En die weegt het zwaarst, voeg ik eraan toe.

Quiz over taal

Test uw kennis van het Nederlands

NATALIE HULSEN

I. Welk woord wordt hier omschreven?

- grote kruik (tot 16 liter), m.n. voor wijn
 - bezaan
 - tamezaan
 - melanzaan
- soort van koekje waarop hele of fijngesneden amandelen gebakken zijn
 - pitmop
 - tamarindekoekje
 - allumet
- korte degen
 - galjard
 - ponjaard
 - hagerd
- feestelijk maal op het einde van de graanoogst
 - kandeelmaal
 - grovemaal
 - stoppelmaal
- mineraal waaruit wolfram wordt bereid
 - scheeliet
 - proseliet
 - alboliet

II. Welk woord is juist gespeld?

- compote
 - compôte
- koeieneren
 - koeioneren
- colibrie
 - kolibrie
- gefonduud
 - gefondued
- studentenkorps
 - studentencorps
- dobermann
 - dobbermann

III. Rijg de woorden aan elkaar

- auto centrale
- kast ruimte
- trek nummer
- ijs ijs
- room koek
- spaar ring

IV. Hoe heet een inwoner van ...

- Genua?
 - een Genuaan
 - een Genuees
- Lima?
 - een Limanees
 - een Limaër
- Soest?
 - een Soesder
 - een Soester
- Belize?
 - een Beliziër
 - een Belizaan
- de Karpaten?
 - een Karpatiër
 - een Karpater

V. Zet de juiste definitie bij de onderstaande 'ismen'

1. gerontisme	a. koppelaarj
2. manicheïsme	b. gebedsgenezing volgens de christian science
3. akmeïsme	c. grove fout tegen de taalregels
4. caudillisme	d. godsdienstige verering van de zoon en de planeten
5. fabisme	e. zwakheid van geest als een gevolg van de ouderdom
6. sabaeïsme	f. stroming in de Russische dichtkunst
7. proxenetisme	g. dualistische leer die twee goddelijke wezens aannam
8. eddyïsme	h. geloof in het bestaan van een metafysische kracht
9. soloecisme	i. overgevoeligheid voor tuinbonen
10. ietsisme	j. dictatuur van een militaire leider

VI. Welk woord is niet juist gespeld?

- schriftuurlijk
 - Schriftuurlijk
- paarlenmoer
 - paarlemoer
- potpourrietje
 - potpourritje
- push-upbeha'tje
 - push-upbehaatje
- mocassin
 - moccasin

OPLOSSINGEN

VI. 1. b) / 2. a) / 3. b) / 4. a) / 5. b)
V. 1. e) / 2. d) / 3. c) / 4. a) / 5. f) / 6. g) / 7. h) / 8. i) / 9. j) / 10. b)
IV. 1. b) / 2. a) / 3. a) / 4. b) / 5. a)
III. 1. auto / 2. kast / 3. trek / 4. ijs / 5. room / 6. spaar
II. 1. b) / 2. a) / 3. b) / 4. a) / 5. a) / 6. b)
I. 1. c) / 2. b) / 3. b) / 4. c) / 5. b)